

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
факультет історії та міжнародних відносин
кафедра Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

з нормативної навчальної дисципліни «Історія та культура Античності»
(Частина I. Історія та культура стародавньої Греції та доби Еллінізму)

для здобувачів вищої освіти галузі знань 01 Освіта / Педагогіка
освітнього ступеня «бакалавр», спеціальності 014 Середня освіта
предметної спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
освітньої програми «Історія»

Ужгород – 2023

Методичні вказівки та завдання для самостійної роботи студентів з нормативної навчальної дисципліни «Історія та культура Античності» : Частина I. Історія та культура стародавньої Греції та доби Еллінізму) для здобувачів вищої освіти галузі знань 01 Освіта / Педагогіка, освітнього ступеня «бакалавр», спеціальності 014 Середня освіта, предметної спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія), освітньої програми «Історія». / укл. : Я. Алешкевич. – Ужгород, 2023. – 30 с.

Укладач: Алешкевич Я.А. – доцент, кандидат історичних наук.

Розглянуто та затверджено на засіданні кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби,
протокол № 3 від 12 жовтня 2023 р.

Схвалено науково-методичною комісією факультету історії та міжнародних відносин,
протокол № 2 від 13 жовтня 2023 р.

Затверджено рішенням Вченою ради факультету історії та міжнародних відносин,
протокол № 8 від 27 жовтня 2023 р.

Методичні вказівки:

Самостійна робота студента є основним засобом засвоєння навчального матеріалу у вільний від аудиторних занять час. Самостійна робота студента включає: опрацювання навчального матеріалу, виконання індивідуальних завдань, науково-дослідну роботу.

Навчальний час, відведений на самостійну роботу студента денної форми навчання, регламентується навчальним планом і повинен складати від 1/3 до 2/3 від загального обсягу навчального часу, відведеного на вивчення конкретної дисципліни. Зміст самостійної роботи студента над конкретною дисципліною визначається робочою навчальною програмою, методичними матеріалами, завданнями та вказівками науково-педагогічного працівника. Самостійна робота студента забезпечується системою засобів, передбачених робочою навчальною програмою дисципліни: підручниками, навчальними та методичними посібниками, конспектами лекцій, збірниками завдань, комплектами індивідуальних семестрових завдань, практикумами, методичними рекомендаціями з організації самостійної роботи та виконання окремих завдань, електронними та іншими навчально-методичними матеріалами.

Методичні матеріали для самостійної роботи студентів повинні передбачати можливість проведення самоконтролю з боку студента.

Для самостійної роботи студентам також рекомендується використовувати відповідну наукову та професійну монографічну і періодичну літературу. Самостійна робота студента з вивчення навчального матеріалу з конкретної дисципліни може проходити в науковій бібліотеці університету, навчальних кабінетах, комп'ютерних класах, лабораторіях, гуртожитках, а також в домашніх умовах. Для забезпечення належних умов роботи студентів, у разі необхідності, ця робота здійснюється за попередньо складеним на факультеті графіком, що гарантує можливість індивідуального доступу студента до необхідних дидактичних і технічних засобів загального користування. Графік доводиться до відома студентів на початку навчального семестру.

При організації самостійної роботи студентів з використанням складного обладнання, установок, інформаційних систем (комп'ютерних баз даних, систем автоматизованого проектування, автоматизованих навчальних систем тощо) забезпечується можливість одержання необхідної консультації або допомоги з боку спеціалістів кафедри.

Навчальний матеріал дисципліни, передбачений для засвоєння студентом у процесі самостійної роботи, виноситься на підсумковий контроль разом з навчальним матеріалом, що вивчався при проведенні аудиторних навчальних занять.

У відповідності до робочої навчальної програми курсу «Історія та культура Античності» (Частина I) завданням самостійної роботи студентів є опрацювання матеріалу запропонованих тем та відповідь на запитання тестових завдань.

Підсумкова кількість балів, набрана студентами за виконання завдань з самостійної роботи, є однією з складових успішності студентів і при виставленні підсумкової кількості балів додається до результатів, одержаних за виконання інших видів навчальної роботи (практичних завдань та модульного контрольного зрізу).

Перелік тем та критерії оцінювання якості відповідей студентів:

№ модуля	Назва теми	Кількість балів	Орієнтовний термін опитування	Форма опитування
Модуль 1.	Культура Егейського періоду давньогрецької історії.	0 - 20	жовтень	тестування
	Культура Передполісного та Архаїчного періодів давньогрецької історії.			
Модуль 2.	Культура Класичного періоду давньогрецької історії.	0 - 20	грудень	тестування
	Культура Елліністичної цивілізації.			

За кожний модуль якість роботи студентів з самостійної роботи оцінюється в діапазоні від 0 до 20 балів.

Критерії оцінювання результатів виконання завдань

Сума підсумкових балів	Рівень виконання завдання
0	завдання не виконано
01 - 05	обсяг виконаного завдання складає 01% - 30%
06 - 10	обсяг виконаного завдання складає 31% - 50%
11 - 20	обсяг виконаного завдання складає 51% - 100%

Завдання самостійної роботи:

Модуль 1.

Культура Егейського періоду давньогрецької історії

Релігійні вірування.

Ніхто не ставить під сумнів, що релігійні переконання та релігійна обрядовість були у стародавні часи невід'ємною частиною буття людей та суспільств, формували уявлення про потойбічний світ. Під час розкопок на Кікладських островах Егейського моря у доволі великій кількості були знайдені мармурові статуї різного розміру (від 5 см – до зросту дорослої людини), які відтворювали тіла вояків, музикантів, жінок. В історичній та мистецтвознавчій традиціях вони отримали умовну назву – «кікладські ідоли». Є припущення, що «ідоли» могли виконувати функцію оберегів та використовувалися під час поховальних церемоній. Окремі дослідники вважають, що, враховуючи домінування жіночих статуеток, можна припустити наявність певного жіночого божества – богині, якій поклонялися місцеві мешканці, однак наявність жіночого культу на Кікладських островах остаточно не доведено.

Якщо наявність жіночого культу на Кікладах остаточно не доведена, то ніхто з дослідників не ставить під сумнів існування культу богині-матері на острові Крит. Ця богиня асоціювалася із потужними силами природи, передусім із родючістю, і майже завжди зображувалася у формі статуетки, причому в обох руках вона тримала змію (символ мудрості). Жіночий культ відображав унікальне для давніх суспільств становище жінки у мінойському суспільстві. Окрім культу богині-матері мінойці сповідували культ бика (пригадаємо й міф про Мінотавра, з рогів бика ніколи не виготовляли побутових предметів). Зображення биків, бичачих голів з рогами було невід'ємним елементом мінойського мистецтва. Культ бика був безпосередньо пов'язаний із особливими релігійними церемоніями – «тавромахіями» (дослівно – «змагання з биком»), для яких будували спеціальні площадки. Мета церемонії – символічно приборкати потужну силу природи (акробати повинні були перестрибнути через бика, що вимагало демонстрації мужності, відточеної чисельними вправами майстерності). Увага! Тавромахія – це не корида та не спорт – це релігійна церемонія, яка імітувала людські жертвоприношення. Лише після того, як тавромахія була запозичена ахейцями материкової Греції, вона втратила ознаки святості і перетворилася на специфічну розвагу. Однак, при всій унікальності та екзотичності, ми не побачимо сталої релігійної ідеології, відшліфованого до дрібниць релігійного ритуалу, професійних жерців (функцію жерця виконував басилей), жодного храму чи храмового комплексу.

Мешканці Криту шанували померлих, виготовляючи для них глиняні саркофаги та великі ємності, які використовували у якості трун.

На відміну від мінойців, мікенці намагалися поєднати релігійні потреби й почуття з раціональним освоєнням навколишнього світу, що свідчить про їх практичність та прагматизм. Пеласги та ранні ахейці сповідували цілком прості первинні релігійні вірування, в основі яких перебувало обожнення сил природи, рослини та тварини. У якості священних були проголошені дуб, платан, пальма, бик, змія. Названі рослини та тварини фактично й виконували функції первинних богів (пережитки первісного фетишизму та тотемізму). Цікаво, що у більш пізню епоху, коли з'явилися класичні

боги, священні дерева та тварини стали їх символами (варіантами перевтілень): наприклад, дуб та орел – символи Зевса, пальма – символ Аполлона, змія та сова – символи Афіни. На відміну від мінойців мікенці розробили релігійні ритуали, які супроводжувалися жертвоприношеннями. У якості жертв виступали: вино, мед, молоко, кров тварин, жир, ароматичні речовини. Оскільки жертвоприношення були достатньо великими і затратними, бідні люди не могли їх собі дозволити. Щодо людських жертвоприношень, то їх факт не підтверджений жодним джерелом (хоча не варто виключати й такий варіант). Зверталися до богів через посередництво молитов, причому для цього підіймали руки догори (на Криті достатньо було приставити руку до лоба).

Наприкінці II тис. до н.е. з'явилися відомі з міфології божества. Зафіксована поява культу Зевса, Гери, Посейдона, Діоніса, Гермеса та ін. – класичний політеїзм. Зауважимо, що ієрархії богів ще не існувало (Зевс ще не був верховним правителем, він – один серед рівних). В Мікенську епоху був поширений генотеїзм – шанування культу місцевого божества, яке було покровителем конкретного поселення чи місцевості.

На відміну від Криту в Ахейській Греції існували святилища (на ранніх етапах це був усього на всього куточок у помешканні чи палаці володаря міста). Наприкінці Мікенського періоду з'являються перші храми.

Архітектура.

Біля 2000 р. до н.е. на Криті були побудовані перші палацові комплекси (Кносс, Закро, Фест, Маллія та ін.), які були дуже добре захищені стінами та баштами й достатньо гармонійно вписувалися у навколишні ландшафти. Місце розташування палаців дозволяло будувати споруди у декілька поверхів (2 – 3 поверхи). Прикладом архітектурних успіхів може слугувати відомий нам палац у Кноссі, який було знайдено й розкопано А.Евансом на початку XX ст. Це був величезний архітектурний комплекс, який створювався протягом декількох століть, неодноразово руйнувався і відновлювався. Розміри палацу, його запутаний план, велич інтер'єрів справляли неабияке враження на сусідні народи та набували легендарних форм. З палацом у Кноссі були пов'язані міфи про загадковий лабіринт та про Міноса, про Мінотавра та подвиг Тесея. Цікаво, що ще у кінці XIX ст. про палац ніхто нічого не знав. Остаточне завершення оформлення палацового комплексу у Кноссі завершилося у 1600 р. до н.е. Це був період максимального піднесення Мінойської цивілізації. Мінойці почували себе настільки впевнено, що припинили будувати стіни навколо палаців та поселень. Центральне місце у Кносському палаці займає двір прямокутної форми (довжина 52,2 м.), з усіх боків до нього мали вихід чисельні приміщення різної площі та різної рівності (білі кімнати, які склалися з 2-х рівнів). Це вимагало будівництво чисельних сходів та пандусів. Світло і повітря потрапляло в середину через чисельні «світлові колодязі». Висновок: освітлення приміщень було нерівномірним, що впливало на відвідувачів, які з подивом розглядали настінний живопис. Південно-східна частина палацу була зайнята житловими приміщеннями: кімната цариці, ванні кімнати, басейни. У східній та північно-східній частинах були розташовані майстерні ремісників, складські приміщення та скарбниця. У західній частині розташовано т.зв. «тронний зал», де відбуватися культові дійства. У північно-західній частині були розташовані кімнати для театральних вистав. Стіни палацу були побудовані з цегли, із застосуванням дерев'яного каркасу, стіни біля фундаменту були облицьовані кам'яними плитами та гіпсовими блоками. Для прикрашення палаців використовували своєрідні типи колон, які розширювалися доверху. Стіни кімнат вкривали штукатуркою. Палац мав водопровід та каналізацію.

Провідне становище посідала архітектура і в Мікенській цивілізації. Архітектурні пам'ятки були знайдені археологами в Мікенах, Тірінфі, Орхомені, Афінах. Це були палацові комплекси, які були розташовані на підвищеннях. Припускають, що ранні мікенці займалися простим копіюванням (наслідуванням) мінойських архітектурних зразків. Однак, не варто це сприймати це буквально, оскільки жодне ахейське поселення не стало копією мінойського палацу:

- ахейські палаці та поселення були пристосовані до життя у більш суворому кліматі;
- усі вони були оточені потужними фортифікаційними спорудами, за якими переховувалося населення під час ворожого нападу (товщина стін сягала декількох метрів, брамами – «Лев'яча» брама Мікен);
- центральне місце в палаці займав «мегарон» – велика прямокутна зала, у центрі якої було розташоване вогнище. Мегарон прикрашався колонами та портиками;

- стіни мікенських палаців були побудовані з цегли, яка поєднувалася з дерев'яними конструкціями. В окремих приміщеннях стіни були вкриті штукатуркою.
- ахейці не знали жодного цементуючого розчину і будували так званою «сухою кладкою» (всі брили, а окремі з них важать 12 тон, тримаються за рахунок власної ваги – так звана «кіклопічна кладка»);
- ахейські поселення мали специфічне планування: нижнє місто, де жило рядове населення та верхнє місто – Акрополь, де проживала еліта та був розташований палац правителя. Таке районування міст буде запозичене греками наступних епох.

Доволі монументально виглядали й ахейські гробниці (їх за конструкцією поділяють на дві категорії – шахтові та купольні. Шахові гробниці були видовбані у скелі і обкладені кам'яними плитами; купольні гробниці (толоси) являли собою круглі в плані будівлі, до яких вів відкритий коридор – «дромос», вкриті куполом, їх стіни були викладені з великих кам'яних брил. Найкраще за всіх збереглася купольна гробниця XIV ст. до н.е. в Мікенах, яку знайшов Г.Шліман (названа «скарбницею Атрея» - за іменем батька Агамемнона). Її висота сягала 13 м., діаметр – 14,5 м., купол складався з 34 концентричних кіл кладки, довжина дромосу – 36 м.

Образотворче мистецтво.

У ранній період давньогрецької історії він проявлявся у вигляді малюнків, які наносили різноманітними фарбами на сиру штукатурку – фресковий живопис. Настінний розпис палаців Криту буквально вражає своєю художністю, вишуканістю та майстерністю тогочасних митців. Мистецтвознавці фіксують наявність декількох стилів:

- морського: зображення підводного світу та його мешканців;
- рослинного та тваринного: зображення дерев, квітів, птахів;
- декоративного: зображення орнаментів, священних символів тощо;
- антропоморфного (більш пізній за часом виникнення): зображення людей в урочистих позах.

Мінойці вкривали фресками стіни палаців, громадських будівель, багатих будинків, що надавало їм атмосфери декоративності, урочистості та святковості. Фрески розташовувалися у вигляді панелей та фризів. Зміст мінойських фресок явно пов'язаний із релігійно-міфологічними уявленнями. Але трактування окремих сцен є доволі складним процесом, оскільки наші сучасні знання про міфологію та релігію мінойців є доволі обмеженими. Найбільш ранньою вважають фреску Кносського палацу «Збирач шафрану» (XVIII – XVII ст. до н.е.) – людиноподібна фігура (або фігура мавпи), розташована серед квітів крокусу або шафрану. Непропорційна фігура нафарбована блакитно-зеленою фарбою, білі квіти яскраво виділяються на червоному фоні. Фрески пізніших часів відзначаються своєю реалістичністю. Наприклад, фреска «Сині дельфіни і кольорові риби», яка прикрашала одну з стін «приміщення цариці» в Кносі.

У доволі сміливих формах на окремих фресках зображено життя мінойців. Наприклад, на одній з фресок зображено урочисто одягнутих жінок (можливо жриць, або придворних дам). Жінки одягнуті в широкі спідниці, звужені в районі талії, з оголеними грудьми, з прикрасами у зачісках – діадемам та перлинами. Обличчя жінок однакові та не відображають жодних емоцій.

Серед фресок Кносського палацу важливе значення займає зображення бика, який ототожнювався з животворчою силою природи. Також знайдено фрески з акробатами – хлопцями та дівчатами, які перестрибують через бика. Усі вони одягнуті в типове вбрання – пов'язка на стегнах, талії стягнуті металевими ремнями. Їх рухи вільні та майстерні. Творці зображень свідомо підкреслювали ширину груді, тонкість талії, гнучкість м'язів – тогочасні еталони вроди. У пізньомінойський період фрески стають більш декоративними. Наприклад, фреска в «коридорі процесій» зображує молодих чоловіків, які несуть срібний посуд, та дівчат з музичними інструментами. Фігури людей зображено доволі декоративно. Особливої уваги заслуговує фреска «Цар-жрець». Вона не збереглася у повноцінному вигляді. Її розміри доволі великі – 2,2 м. Фреска відображає молодого чоловіка в традиційному для мінойців вбранні, з тонкою талією та широкими плечима. Його хода урочиста та граційна. Голова прикрашена короною з лілей та пір'я. Правою рукою він торкається груді, а у лівій тримає жезл. «Царя» оточують білі лілеї та метелики. Фон фрески – червоний. Фрескові зображення представляють цінність для реконструкції фасонів одягу й зачісок мінойців. До речі, усі мистецтвознавці підкреслюють факт потужного впливу «жіночого смаку» на критську культуру – домінування мініатюрних форм, деталізація зображень, яскраві кольори живопису, відсутність суто

чоловічої тематики зображень – кривавих сцен полювання чи війн. Домінування жіночих смаків в мистецтві мінойців отримало у дослідників умовну назву – «мінойських матріархат». Починаючи з XV ст. до н.е. фресковий живопис втрачає свою вишуканість, посилюється його схематизація, форми стали більш схематичні і поступово трансформувалися в орнамент.

Залишки мікенського настінного живопису збереглися у Мікенах, Тірінфі та інших містах. Сюжети розписів дуже нагадували мінойські варіанти, що дало підставу окремим мистецтвознавцям припустити те, що їх творцями були вихідці з Криту. На фресках Тірінфу є зображення акробатичних ігор з биком, сцени полювання на кабана. Однак, на відміну від живопису мінойців, мікенські зображення більш декоративні: в них домінує лінійність та умовність (наприклад, у зображенні дрібних деталей).

Найбільш ранній керамічний посуд на Криті був вкритий простими геометричними візерунками, звичайними для доби неоліту. Приблизно з XVII ст. до н.е мінойських вазопис досяг свого розквіту. Посуд вкривали чорною фарбою поверх якої наносили малюнок білою, червоною, помаранчевою та рожевою фарбами. З'явився рослинний орнамент, який наносили білою фарбою на чорний матовий фон (так званий «стиль Камарес»). На початку XVI ст. до н.е. з'явилися вази із зображенням тюльпанів, лілей та інших квітів, які зображувалися темними фарбами на світлому фоні. На пізньому етапі існування Мінойської цивілізації перевага віддавалася зображенню морської фауни і флори (восьминогів, дельфінів, коралів тощо). Щодо ахейців, то вони теж досягли успіхів в вазописі. На поверхню посуду наносили малюнки коричневою та чорною фарбою. На ранніх етапах домінували антропоморфні зображення (людей, особливо – вояків, які перебували у русі). З часом з'явилися зооморфні мотиви та зображення кораблів.

Період розквіту мінойського мистецтва супроводжувався розвитком скульптури. Знайдені на Криті статуетки богинь, які тримали в своїх руках змії, були виготовлені з фаянсу чи слонової кістки. Наприклад, статуетка богині-матері (висота 17 см.) виготовлена зі слонової кістки та золота. У неї струнка фігура, урочисте вбрання, обличчя доволі реалістичне, дуже ретельно передана мускулатура рук. Також варто навести приклад статуетки акробата, який перестрибує через бика. Вона виготовлена зі слонової кістки, вражає точністю та вивіренистю руху. Існують припущення, що на Криті могла існувати й велика скульптура, скоріше за все, виготовлена з дерева, але до нашого часу жодного її зразка не дійшло. Занепад Мінойської цивілізації відбився й на скульптурі, яка все більше набувала форм схематизації та геометричності (наприклад, статуетки хлопців з порушеними пропорціями тіл та доволі примітивним відтворенням обличчя).

Мікенці досягли успіхів у т.зв. монументальній скульптурі. Наприклад, т.зв. «Лев'яча брама», яка була урочистим входом на Мікенський Акрополь. Окрасою брами є скульптурний рельєф двох левиць, які оперлися передніми лапами на вівтар з колоною. Названа брама – це єдиний приклад монументальної скульптури в егейському мистецтві.

Культура Передполісного та Архаїчного періодів давньогрецької історії.

Релігійні вірування.

В Передполісний період йшов процес активного формування давньогрецької язичницької релігії. Кожна община мала свого власного бога-покровителя, який був явно «могутнішим» за бога-покровителя сусідньої общини. Однак влада та могутність такого божества обмежувалася територією общини. Велику роль у формуванні релігійності тогочасних греків відігравав культ предків, в якому важливе значення мали церемонія поховання та поховальні ігри. Культ предків відображав атмосферу останнього періоду існування первісних відносин та формування основних морально-естетичних норм нової цивілізації.

Передполісний період був епохою становлення давньогрецької міфології. В ранніх міфах знайшли своє відображення уявлення людей про минуле, про богів, про героїв, про походження неба й землі, а також зафіксовані різноманітні чесноти.

Релігія стародавніх греків Архаїчного періоду пройшла доволі складний шлях трансформації. Якщо на початку доби Архаїки греки ще жили міфологічними уявленнями попередніх епох, то наприкінці цього періоду релігія перетворилася на повноцінний соціальний інститут, систему релігійних вірувань, яка отримала назву «олімпійська релігія». Назва походила від того, що

давньогрецькі боги проживали на горі Олімп (Північна Греція). Про олімпійських богів, їх функції, відносини та впливовість дуже докладно розповідається в поемах Гомера («Іліада» та «Одіссея») та в поемі Гесіода «Теогонія».

Олімпійські боги вважалися богами третього покоління. Хаос породив першу богоподібну пару: Землю – Гею та Небо – Уран. Саме від них походили могутні «титани». Один з них – Кронос (Крон), підступно захопив владу, породив беззаконня та злочини. Він побоювався, що його діти позбавлять його влади і тому усіх народжених його сестрою – Реєю – дітей, він проковтував. Тільки останнього сина, Зевса, мати встигла сховати в печері на острові Крит. Зевс виріс, почав війну з батьком, вбив його та повернув на світ мир, закон та справедливість. Зевс поділив всесвіт: його брат, Посейдон, став володарем морів; брат Аїд – володарем підземного царства; сестра Гера стала дружиною Зевса і покровителькою шлюбу й сім'ї. Особисто Зевс став керувати іншими богами та людьми.

Головних олімпійських богів було 12, але в різних кутках грецького світу до їх числа включали інших богів. Отже, склався класичний політеїзм. Окрім названих богів до складу «олімпійської родини» включали дітей Зевса: Ареса – бога війни, Гефеста – покровителя ковальства, Аполлона – бога сонячного світла, покровителя муз та мистецтв, Артеміду – покровительку полювання і тваринного світу, Афіну – покровительку ремесел. Афродіту – покровительку кохання та вроди, Гермеса – вісника богів, Діоніса – бога вина та виноробства (мав фракійське походження), Деметру – богиню родючості.

З розвитком соціально-економічних відносин боги стародавніх греків набували нових проявів. Наприклад, Посейдон став покровителем конярства та аристократів, Афіна – покровителька наук та демократії, Гермес – торгівлі та мандрівників тощо. Додатково зазначимо, що боги стали покровителями окремих міст, полісів, островів. Наприклад, Афіна – міста Афіни, Гера – Аргоса та острова Самос, Зевс – Олімпії і т.д.

Окрім культів богів, греки вшановували чисельних героїв та величезну кількість так званих «молодих богів» - німф, дріад, сатирів, які за переконаннями тогочасних людей, населяли джерела, водойми, ліси, поля тощо.

Олімпійські боги були безсмертними. Вони володіли колосальною владою, але не були всемогутніми на 100%. Над світом богів панувала безлика сила – Доля (Ананка). Навіть Зевс не міг змінити ні долю бога, ні долю людини, нитку життя яких плетуть три мойри – сестри-богині долі.

Грецькі боги були доволі близькими до людей. Греки уявляли їх в образах вродливих та досконалих з фізичної точки зору людей, які живуть однаково з людьми почуттями, емоціями та бажаннями. Відображенням цього стало поширення культів чисельних героїв, які з'являлися в результаті любовних зв'язків богів та людей. Наприклад, Геракл – син Зевса та Алкмени, Персей – син Зевса та Данаї, Ахілл – син царя Пелея та богині Фетиди.

Взаємини богів та людей набували різних форм: боги поблажливі щодо людей, особливо після ритуальних жертвоприношень, і, навпаки, боги прагнуть покарати та нашкодити людям. Прикладом мстивості та суперечливості може слугувати славнозвісна Афродіта. Давньогрецькі міфи насичені інформацією про те, що вона робила зі своїми конкурентками та коханими. Наприклад, вона перетворила жінок острова Кос, які відзначалися своєю вродою, на стадо корів; а мешканки Лемноса, за волею богині, стали надзвичайно смердіти; до психічного розладу був доведений Нарцис, який знехтував залицяннями богині; зрештою, не забуваймо на користь кого вирішив свій суд Парис, хто отримав «яблуко розбрату» і що за це було обіцяно – привід для Троянської війни. Греки оцінили діяльність богині і нагородили її чисельними епітетами: «Понтія» («Морська»), «Афрогенейя» («Пінонароджена»), «Анфея» («Квітуча»), «Меланіда» («Чорна»), «Скотія» («Морокова»), «Порн» («Розбещена»), «Калліпіга» («Прекраснозада»).

Релігійні вірування просочилися в усі сфери життя давньогрецького суспільства. Будь-який державний захід, праця чи розвага починалися з ритуалу спілкування з богами. Певною мірою це засвідчувало факт залежності людей від волі богів, але, релігійні уявлення стародавніх греків ніколи не доходили до рівня теологічної екзальтації (подібної до релігійних систем стародавнього Сходу). Саме це сприяло поширенню вільнодумства, свободи творчості та філософії.

В добу Архаїки будують перші храми. Греки були переконані, що храм – це помешкання божества і тому його не можна використовувати для богослужіння.

В добу Архаїки остаточно формуються релігійні ритуали та з'являються жерці, які очолюють релігійні церемонії і наглядають за майном храмів. На відміну від країн стародавнього Сходу давньогрецькі жерці не являли собою замкнуту касту. Жерцем міг стати будь-який громадянин полісу (причому як чоловік, так і жінка), який користувався авторитетом і не мав фізичних недоліків. Зазвичай, це були представники аристократичних родів. Жрець носив довге волосся, пурпуровий хітон (плащ) і під час релігійних церемоній прикрашав себе чисельними прикрасами. Богослужіння здійснювалося з метою отримання сприяння з боку богів. Під час богослужінь практикували ритуальне вбивство тварин на вівтарі, який був розташований перед храмом. До категорії безкровних жертвоприношень відносилися: проливання на вівтар вина, молока, води, меду), спалення ароматичних речовин (ладану, феміану, трав), дарування хліба, локонів волосся та одягу. Практикували й криваві жертвоприношення: вбивство свійських та диких тварин.

Величезним впливом на релігійне та суспільне життя стародавніх греків відзначалися «оракули» - «жерці-провидці», через посередництво яких можна було дізнатися волю богів та свою долю. Найдавнішими (є згадка у Гомера) були оракули з Додони (Епір, святилище Зевса), оракули Малої Азії, зазвичай розміщувалися у храмах Аполлона. Однак, найвпливовішими серед них були оракули з Дельф (Фокіда, святилище бога Аполлона). В Дельфах волю богів передавала жриця – «піфія», яка впадала в стан трансу під впливом сірчаних випаровувань. Дельфійський оракул надавав універсальну інформацію: з приводу культових питань, з приводу виведення колоній, з приводу війни та миру, з приводу приватних справ і т.д. Для захисту святилища була створена «амфіктонія» - союз полісів.

В давньогрецькій релігії великого поширення набули «містерії» - культу, засновані на таїнствах. Вони мали закритий характер і в них могли приймати участь тільки посвячені – «місти». Найбільшого поширення набули «Елевсинські містерії», які практикувалися в Аттиці, в місті Елевсин. Названі містерії з часом набули статусу державного культу. Вони були пов'язані з ритуалом поклоніння природі, яка вмирає та воскресає. Природа ототожнювалася із донькою богині Деметри – Персефоною, яку викрав бог підземного царства Аїд. Коли Персефона перебувала в підземному царстві природа завмирала, а коли Персефону відпускали на побачення з мамою – природа оживала (наступала весна та літо). В названих містеріях могли приймати участь як чоловіки, так і жінки й діти. Учасники містерії мали пройти обряд очищення душі та тіла. Місти повинні були берегти таємницю того, що вони побачили та почули. Дійство розгорталося вночі, при світлі смолоскипів, супроводжувалося музикою, танцями та сексуальною розкріпаченістю. Місти вірили, що вони відчують те саме, що будуть відчувати їх душі після смерті.

Іншим прикладом культу можуть слугувати «Діонісії» - свято на честь бога Діоніса, коли люди дозволяли собі розкріпачити свою душу та тіло за допомогою вина та веселощів.

На честь богів стародавні греки влаштовували й спортивні змагання, які набували загальногрецького масштабу. Найдавнішими із змагань були славнозвісні «Олімпійські ігри». Греки вірили, що їх родоначальником був сам Геракл. Відомо, що перші ігри відбулися у 776 р. до н.е. Згодом було встановлено традицію проводити їх раз на чотири роки у місті Олімпія, де знаходилося святилище Зевса. Тривалість ігор – 5 днів, протягом яких у Греції оголошувалося перемир'я. В програму змагань входило 15 видів спорту: боротьба, біг, метання диску та спису, скачки та змагання колісниць. Дуже видовищним та небезпечним видом змагання був «панкратіон» - поєднання кулачного бою та боротьби, під час якої можна було вдаватися до т.зв. заборонених прийомів. Традиція проводити ігри згасла у 393 р. н.е. У VI ст. до н.е. окрім Олімпії спортивні змагання влаштовували й в інших містах. Наприклад, Панафінейські ігри в Афінах (на честь Афін), Піфійські ігри у Дельфах (на честь Аполлона), Істмійські ігри у Коринфі (на честь Посейдона), Немейські ігри (на честь Зевса) у Немейській долині (Арголіда). Нагородою «олімпіоніку» (переможцю у змаганнях) був лавровий вінок, оливкова чи лаврова гілка – приз, який не мав матеріальної цінності, але він розглядався як символ того, що переможець став улюбленцем богів. Олімпіонік отримував загальногрецьку пошану та повагу. У його рідному полісі переможця оспівували місцеві поети, на його честь виготовляли статую.

Зародження філософської думки та наукових знань.

Невід'ємною складовою «грецького дива» доби Архаїки слід вважати й поступовий перехід від релігійно-міфологічного сприйняття світу до філософського та наукового пояснення організації

всесвіту. До такого переходу спонукало саме життя: завдяки колонізаційному руху буквально на очах змінювалися попередні уявлення про навколишній світ, завдяки організації полісної громадянської общини змінювалися уявлення про місце та роль людини в світі, в суспільстві тощо. З'явилося дуже багато питань, відповіді на які намагалися знайти давньогрецькі філософи.

«Філософія» у дослівному перекладі з грецької – «любов до мудрості». Давньогрецькі мислителі знаходили вищу мудрість в роздумах про устрій всесвіту («космосу») та оточуючого світу. Структура полісу, в якому вони жили, принципи та динаміка його розвитку, системи відносин між громадянами впливали на оцінку філософами і структури космосу, і усього суспільного устрою. Філософи Архаїчного періоду намагалися відшукати відповіді на питання у природі і тому їх прийнято називати «натурфілософами» (дослівно, «ті, що вивчають природу»).

Перші грецькі філософи походили з міста Мілет (Іонія) – найбільш успішного та розвинутого полісу грецького світу, де вони організували філософську школу (VI ст. до н.е.), яку прийнято називати «мілетською». Чисельні представники цієї школи прагнули вяснити та зрозуміти, що саме було першоосною світу.

Родоначалником школи був філософ Фалес (625 – 547 рр. до н.е.). Він вважав, що все у світі походить від води і знову перетворюється у воду, яка, таким чином, перебуває у постійному русі. На його думку Земля являє собою диск, який лежить на воді. Фалеса відносили до 7-ми давньогрецьких мудреців. Він прославився своїми стислими висловлюваннями та відповідями на питання: наприклад, питання: «Що є найдивовижнішим на землі?», відповідь: «Тиран, який дожив до старості»; питання: «Що простіше за все?», відповідь: «Давати поради іншим».

Його учень – Анаксимандр (610 – 546 рр. до н.е.) стверджував, що люди не створені богами, а походять від риб особливої породи. На його думку в основі усього, що є перебуває субстанція під назвою «апейрон» - «первинна матерія», яка є вічною та безмежною. Усі речі та тіла виникають з апейрону та повертаються до нього після своєї смерті. Філософ був першим, хто спромігся створити геометричну модель Всесвіту, в центрі якого перебувала Земля. На його думку Земля була покрита водою, яка частково випарувалася; так утворився суходіл, а з намулу з'явилися живі створіння. Окрім цього, він створив карту тогочасного світу.

Філософ Анаксимен (585 – 525 рр. до н.е.) вважав першоосною усього суцього повітря, яке має тенденцію до згущення та розрідження. Повітря він називав «душею світу», джерелом життя.

Філософ Геракліт (530 – 470 рр. до н.е.) з міста Ефес виступав проти традиційної народної релігії і вважав, що світ існує завдяки постійному руху та постійним змінам. Саме йому належить вислів: «до однієї річки не можна увійти двічі». Символом змін для нього був вогонь, який періодично спалахує та періодично згасає. Сучасники не дуже розуміли й сприймали висновки Геракліта, за що він був прозваний «Темним».

Філософ Піфагор (580 – 500 рр. до н.е.) з острова Самос створив принципово нову філософську концепцію. Філософ розгорнув свою діяльність в колонії Кротон на території Італії. Тут він створив свою школу та релігійно-філософське братство. Піфагорейці вели специфічний спосіб життя, наближений до аскетизму (досить суворі норми поведінки та відмова від вживання м'яса). В основі філософської концепції Піфагора перебувало вчення про переселення душ, які за свої гріхи, перед тим як потрапити до загробного світу, можуть побувати в тілах багатьох людей та тварин. У своїх пошуках принципів будови всесвіту філософ спирався на досягнення єгиптян та вавилонян. Головним в його філософії було число. Числа демонструють сутність речей, забезпечують гармонію та порядок у світі (числа 1,2,3,4,7,10 є священними). Піфагор відомий нам як великий математик, розробник геометричної теорії. Філософ вважав, що Земля має кулеподібну форму, оскільки куля це сама досконала з геометричних фігур.

Як бачимо, серед перелічених філософів траплялися й ті, хто закладав основи окремих наук, зокрема, географії, фізики, математики та геометрії. Становлення філософського та наукового знання могло відбутися лише при умові остаточного розриву з традиційним релігійним світоглядом. В результаті цього виникла нова область мислення, яка була протилежною релігії та міфології. Була сформульована ідея космічного порядку, який базується не на волі бога чи правителя, а на законах, яким усе підпорядковано.

Таким чином, на кінець VI ст. до н.е. на зміну міфу прийшов «логос» – знання, роздуми. Нова філософська думка вибудовувала світовий порядок на принципах рівноваги, рівності та симетрії, що варто розглядати як справжній переворот.

Література та театральне мистецтво.

На межі IX – VIII ст. до н.е. в Греції була відновлена культура письма, була створена абетка, яка складалася з 24 літер. Греки не приховували, що їх літери нагадували фінкійські. Успіхом грецької абетки було те, що в ній існували позначки як для приголосних, так й для голосних літер. Проста та зручна абетка набула масового поширення, що призвело до високого рівня писемності серед греків. Однак, зауважимо, що греки віддавали перевагу усному слову над писемним (виступали на Народних зібраннях, у судах, під час обговорення законопроектів тощо). Тогочасне грецьке життя було орієнтоване на слухове сприйняття та усну передачу інформації (ороакустична спрямованість). Такий підхід відбився й на культурі читання. Поняття «читати про себе» грекам не було знайоме, навпаки «читати вголос, для усіх» - найкращий варіант передати інформацію.

Давньогрецька поезія з'явилася саме в Архаїчний період і була представлена декількома жанрами:

- Епічна поезія. На ранньому етапі поезія була представлена лише «епосом», який буквально «виріс» з усної народної творчості. Яскравим представником цього жанру поезії був Гомер, який написав поеми «Іліада» та «Одіссея». Гомер відносився до категорії бродячих поетів – аедів, які декламували свої вірші під акомпанемент кіфари. Поеми відзначалися єдністю форми і змісту, яскравістю образів та характерів героїв. Вважають, що саме Гомер запровадив віршовану форму «гекзаметр». Греки доби Архаїки та наступних епох буквально приклонилися перед творчістю Гомера. Освітній процес у стародавніх греків розпочинався з вивчення цих поем, філософ Платон вважав, що Гомер це «поет, який виховав Елладу», а історик Плутарх в описі біографії Олександра Македонського зазначав, що цей політик та полководець ніколи не розставався із поемами Гомера, все своє життя намагаючись наслідувати Ахілла і досягти такої ж безсмертної слави та пошани. На прикладі своїх героїв Гомер вчив греків розрізняти прекрасне та потворне, шляхетне та принизливе, допомагав грекам пізнавати світ і зміст людського життя. Окремі поети доби Архаїки - Стасин, Арктин, Лесхес, намагалися наслідувати Гомера, розповідаючи у своїх творах про Троянську війну, про викрадення Єлени, про хитрощі Одіссея і т.д. Складалося таке відчуття, що усе обертається за колом. Грецькою «коло» – «кіклес» і тому творчість названих поетів умовно називають «кікличною поезією» (наприклад, Троянський кікл, Фіванський кікл). Тексти цих поем до нашого часу не дійшли, але сюжети відомі з творчості наступних поколінь літераторів.
- Дидактична поезія. Молодшим сучасником Гомера був Гесіод. Його поеми написані «гекзаметром» і носять або дидактичний (повчальний), або епічний характер. В поемі «Роботи й дні» подається опис життя селянина, який живе за рахунок чесною, впертою та систематичною праці. В поемі присутні міфологічні сюжети, сільськогосподарський календар та життєві поради. В поемі «Теогонія» («Походження богів») відтворена картина процесу творення світу та походження трьох поколінь грецьких богів, чим були закладені основи релігійної картини світу.
- Лірична поезія. Не зважаючи на свою яскравість та позитив, архаїчна поезія епічного та дидактичного жанрів поступово втрачала свій вплив та популярність. Поява полісної системи цінностей, розширення знань про навколишній світ та інші новації вимагали створення нової поезії, яка була б позбавлена надмірної міфологізації, відповідала динаміці розвитку полісного життя. Так з'явилася лірична поезія. Яка відображала світ окремої людини. Під поняттям «лірика» розуміли буквально декламування віршів під акомпанемент ліри. До категорії ліричних поетів відносять Архілоха, Тіртея, Феогніда, Солона. До ранніх ліричних поетів ми відносимо Архілоха (VII ст. до н.е.) з острова Парос, який прожив досить бурхливе життя мандрівника та найманця. Поет загинув у розквіті сил в одній з військових сутичок. У своїх віршах автор не ганьбився описувати реальний світ людей, з усіма його пороками та відхиленнями. Специфіка віршів полягала у тому, що головним персонажем був сам Архілох (образ вояка, образ пройдисвіта, гуляки, образ чоловіка, який ненавидить жінок і т.д.). Для своїх віршів поет вигадав нові віршовані розміри – ямб та хорей. Унікальною є творчість спартанського поета Тіртея (VII ст. до н.е.). У своїх елегіях (військових піснях) автор прославляв героїзм та військову відвагу громадян, які захищають свій поліс. Греки сприймали творчість поета як таку, що відображала складний процес формування та становлення полісної системи. Автору притаманно «лаконофільство». Поет Феогнід (VI ст. до н.е.) походив з міста Мегари. Поет жив та творив в епоху краху аристократичного домінування у давньогрецьких

полісах і був запеклим прихильником демократичного режиму. Строки його віршів буквально просякнуті ненавистю до аристократів, як до паразитуючої верстви населення. На відміну від попереднього поета афінський реформатор Солон (640 – 560 рр. до н.е.) у своїх елегіях «Саламін», «Поради самому собі» закликав до загального примирення представників різних верств населення заради досягнення суспільного блага.

- Мелічна поезія. Існувала й вокальна лірика – «меліка» (від грецького «мелос» - «пісня»), причому як хорова, так і сольна. Представники цього жанру намагалися відійти від гострих політичних та соціальних проблем, й повністю присвячували себе описам почуттів та емоцій, життєвих радощів та туги, краси природи та неминучості смерті. Поет Алкей (межа VII – VI ст. до н.е.) з острова Лесбос жив в епоху гострих соціальних конфліктів на рідному острові. Тривалий час слугував найманцем в Єгипті. Порівнював державу з човном, який потрапив у бурю. Його вірші часто закінчуються закликком: «Будемо пити. Де вино, там й істина». Поетеса Сапфо (межа VII – VI ст. до н.е.), яка теж походила з острова Лесбос, відкрила школу з виховання дівчат, яких готували для подружнього життя (вчили правилам поведінки, мистецтву співу та танцю). Саме вихованкам своєї школи Сапфо й присвячувала свої вірші, які відзначалися проявами емоції, кохання, ревності та страждань. Філософ Платон назвав Сапфо «десятою Музою». Надмірним еротизмом просякнуті вірші поета Анакреонта (VI ст. до н.е.), який народився в Іонії, але майже все своє життя прослужив при дворах різних правителів. У своїх віршах поет зображував себе як прихильника вина та любовних пригод.

Таким чином, різножанрова давньогрецька поезія доби Архаїки доволі повно та яскраво відтворювала життя полісного світу, висловлювала думки та почуття людини нової епохи, формувала нову систему цінностей. Ці зміни були настільки вражаючими, що отримали в науці назву «грецьке диво».

Архітектура.

Криза XIII століття та війни, якими супроводжувалося переселення другої хвилі греків (зокрема, дорійців), поклала край здобуткам архітектури попередніх століть. Палацові комплекси перетворилися на руїни, їх оточили глиняні та дерев'яні будівлі нових володарів Греції. Приватні та громадські будівлі Передполісного періоду мали невеликі розміри, їх були позбавлені прикрас, зникла традиція вкривати підлогу кам'яними плитами. Однак, окремі архітектурні традиції Крито-Мікенської цивілізації вижили і набули нових форм прояву. Наприклад, традиція «мегарону» - центральної зали, де було розміщено вогнище-жертвник. Не нехтували й колонами. Головною архітектурною спорудою Передполісного періоду став храм (наприклад, храм Артеміді в Спарті).

На початку доби Архаїки панівним напрямком архітектури стала храмова архітектура. На фоні однотипних та простих з архітектурної точки зору приватних помешкань в кожному полісі виділялися храми, присвячені богам – покровителям общини. Слід відзначити, що греки не шкодували ні часу, ні фінансових витрат на будівництво цих монументальних споруд. На відміну від храмових комплексів стародавнього Сходу давньогрецький храм був центром важливих подій суспільного життя міста-держави. Храм був місцем збереження громадської скарбниці і витворів мистецтва, площа перед храмом була місцем зібрання під час свят. Храм уособлював ідею єдності, величі та досконалості полісу та його устрою. Грецькі храми були порівняно невеликими і не пригнічували людину своїми розмірами. Зазвичай храм розташовували на Акрополі або на міській площі. В інших випадках (наприклад, у Дельфах) храм розташовувався за межами міських стін. Головний фасад храму, який було присвячено певному божеству, завжди був обернутий на Схід. Навпаки, храми які присвячувалися героям, що загинули та стали богами після смерті, обертали фасадом на Захід, де була розташована «країна мертвих».

Найпростішим та найдавнішим типом кам'яного архаїчного храму був т.зв. «храм в антах», який складався з невеликого приміщення («наоса»), фасад якого прикрашало усього дві колони біля входу. Погодимося, що для статусу головного приміщення в полісі цей тип храму не дуже підходив (замкнутість та скутість сприйняття).

Вважаючи своїх богів доскональними створіннями, греки намагалися прикрасити їх помешкання архітектурними формами, наприклад, колонадою. Саме колони (їх чисельність, розміри, форми, відсутність чи наявність прикрас) й визначають так звані «храмовий колонний стиль» - «колонний

ордер». Ордерна система існувала на основі принципів естетики, гармонії та рівноваги, причому вона давала можливість змінювати масштаби та пропорції храмів. До того ж, грецькі архітектори намагалися вписати споруду храму в оточуючий ландшафт, поєднати з іншими спорудами з метою створення т.зв. архітектурного ансамблю. Кожний храм був створений для конкретного місця, звідси відчуття неповторності, яке виникало у глядача.

В епоху Архаїки виникло два колонні ордери: дорійський та іонійський.

Перші храми були побудовані на територіях дорійських полісів (в Аргосі, в Коринфі) в середині VII ст. до н.е. Саме тамтешні архітектори заклали основи так званого «дорійського колонного ордеру». Побудований у такому стилі, храм мав прямокутну форму, яка по периметру була прикрашена колонадою. Дорійська колона була відносно невисокою, без бази, з канцелюрами (жолобками на поверхні), завершувалася простою капітеллю без прикрас. На капітель спирався антаблемент, який складався з фризу (плит з трьома полосами) та метопи (плит з рельєфами міфологічного спрямування). У VIII – VII ст. до н.е. метопи були керамічними, а з VII ст. до н.е. - каменними. Справжньою окрасою храму був фронтон (трикутний простір, який прикрашався скульптурами і рельєфами). В середині – мінімум прикрас - статуя відповідного божества, яка розміщувалася у середині приміщення. Храми у дорійському стилі виглядали дуже масивними та приземистими, з широкими відступами між колонами. Дорійський колонний ордер був поширений в Пелопоннесі та у Великій Греції. Прикладом такого храму був храм Гери в Олімпії (Герайон).

Трохи пізніше з'явився «іонійський колонний ордер», який вважається більш легким та витонченим. По-перше, колони цього стилю отримали базу, були тонкими та вищими, були збережені канцелюри, а капітель отримала прикрасу у вигляді «волюти» - завиток у формі спіралі. По-друге, колон стало більше, відстань між ними скоротилася і тому храм, побудований в іонійському стилі, нагадував «ліс колон». Іонійський колонний ордер в основному був поширений в малоазійських та острівних полісах. Найбільшими та найурочистішими були храми Іонії. Вочевидь, на це вплинули зв'язки із країнами Сходу. Саме у такому стилі було побудовано храм на честь богині Артеміди у місті Ефес. Його будівництво закінчилося у другій половині VI ст до н.е. Приміщення сягало в довжину 100 м., храм мав подвійну колонаду і монументальну скульптуру. Саме цей храм було спалено Геростратом у 356 р. до н.е.

До недавнього часу вважали, що усі давньогрецькі храми були білими, але недавні дослідження довели, що окремі деталі храмів розфарбовували у яскраві кольори, що, вочевидь, мало підкреслити їх святковість та значущість. В основному використовували синій та червоний кольори.

Приділяючи підвищену увагу будівництву та прикрашенню помешкань богів, греки буквально забули про себе. Приватне житло відійшло на другий план. Головними будівельними матеріалами стали деревина та глина. Греки доби Архаїки будували мазанки з мегароном (внутрішнім двором), у чому можна побачити запозичення будівельних традицій попереднього часу.

Образотворче мистецтво.

В Передполісний період фресковий живопис зникає. Вочевидь естетичність, витонченість смаку та образність Егейського світу був чужорідним художнім смакам нових володарів Греції.

В Передполісний період шедеври крито-мікенського вазопису залишилися в історії. Замість витончених та реалістичних малюнків поверхні ваз та глечиків відтепер вкривалася суто геометричними формами та схематичними зображеннями тварин, людей, що явно не потребувало від художника прояву надмірної фантазії. Таким чином з'явився так званий «геометричний стиль» вазопису. Його проявом можна вважати візерунок під назвою «меандр», який став основним орнаментальним мотивом у давньогрецькому мистецтві. Найбільше уявлення про «геометричний стиль» дають т.зв. діпілонські вази (IX ст. до н.е., які були знайдені біля Діпілонських воріт в Афінах). Це великі ємності (інколи сягають зросту людини), які мали релігійно-культове призначення. Їх зовнішня поверхня вкрита чисельними геометричними орнаментами. Окрім геометричного орнаменту широко використовували схематизований рослинний та тваринний орнаменти. Фігури тварин чи птахів багаторазово повторювалися на різних лініях орнаменту у вигляді своєрідного ритмічного строю.

Передполісний період знав скульптуру, яка представлена теракотовими та бронзовими статуетками богів та героїв (їх використовували для культових цілей). Мініатюрні статуетки дуже схематичні, з

порушеними пропорціями тіла, з нечіткими рисами обличчя. Наприклад, фігура жінки з дитиною: її ноги ледь помітні на лавиці, ніс дуже великий і схожий на дзьоб, анатомія тіла зовсім не цікавила майстра. Монументальна скульптура Передполісного періоду до нас дійшла в обмеженому вигляді. Наприклад, монументальні ідоли – «ксоани» (стовбури дерев чи великі кам'яні брили, які були ледве оброблені з ледь помітними контурами голови та рисами обличчя).

На початковому етапі доби Архаїки статуї богів, які прикрашали приміщення храмів були доволі грубими та примітивними. Але розвиток та удосконалення обробки каменю та металів вплинуло на розквіт цього виду мистецтва. У VII – VI ст. до н.е. окрім богів та героїв починають виготовляти статуї атлетів, які перемогли на спортивних змаганнях, хоробрих воїнів, які на полі битви прославили свій поліс. Намагаючись відтворити тіла богів, атлетів, героїв, тварин, тогочасні митці досить чітко дотримувалися принципу анатомічної пропорції.

Найпоширенішим скульптурними зображеннями тих часів стають «куриси» - оголені чоловічі фігури, які повинні були символізувати образ ідеального громадянина полісу, та «кори» - жіночі фігури, сховані у складках одягу. Ці зображення занадто статичні: пряма поза, широко розплющені очі, руки витягнуті вздовж тіла, детальне зображення одягу та волосся на жіночих статуях тощо. Вочевидь, тогочасні митці перебували під тягарем традиції попередніх століть, ще не вміли передавати так званий внутрішній світ людей, хоча їх творіння мають своєрідну «окрасу» - «архаїчну посмішку». Посмішка мала доволі умовний характер, але вона повинна була символізувати життєрадісність та впевненість. Окремі мистецтвознавці вважають, що така техніка зображень – це прямий вплив східних традицій, які потрапили до Греції завдяки торгівлі та колонізаційному руху.

Щодо окремих шедеврів, то слід навести приклад «Артеміди» з острова Делос (VII ст. до н.е.), яка являла собою майже необроблену кам'яну брилу з ледь помітними формами тіла. Голова поставлена прямо, волосся симетрично спадає на плечі, руки опущені вздовж тіла. Походження цієї статуї від примітивного дерев'яного ксоана не викликає сумнівів, хоча й спостерігається прагнення дотриматися пропорцій людського тіла. Таке зображення дуже далеке від реалізму, але, на захист митця скажімо, що, можливо, він і не ставив перед собою такої мети. Напевно його мета – створити щось урочисте, застигле у певній позі, священне та таємниче.

Статуї такого стилю були колосальних розмірів, що теж засвідчує намагання наслідувати традиції Сходу. Наприклад, статуя Аполлона (VI ст. до н.е.), яка не збереглася, але відома з описів та з зображень на монетах мала висоту 13 м. Павсаній зазначав, що цей Аполлон схожий «...на мідну колону з приставленими до неї головою та руками».

Існували спроби подолати традиції, продемонструвати взаємозв'язок зображень. Наприклад, на рельєфі «Персей вбиває Медузу» (місто Селіунт на Сицилії) герої повернуті обличчям до глядачів, але їх ноги розташовані в профіль.

Достеменно відомо, що в добу Архаїки існували цілі школи скульпторів (аргоська, коринфська, мілетська). Не зважаючи на досить велику кількість статуй, нам майже не відомі імена їх творців: Полімед Аргоський (перша половина VI ст. до н.е.) виготовляв статуї куросів, Архерм з Хіоса (перша половина VI ст. до н.е.), який виготовив статую богині Нікі (з натяками на рух). В добу пізньої Архаїки найбільш передовою стала аттична школа. Саме до Афін з усіх кутків грецького світу приїжджали майстри та учні. Вироби представників цієї школи відзначаються відчуттям платики, об'єму людського тіла та реалістичністю. Прикладом їх майстерності є фронтонні композиції, які прикрашали храми на Акрополі. Тут була зображена битва богів з титанами. Головну увагу майстри приділили тілам, які перебувають у стані боротьби. Здобутки архаїчних скульпторів стали основою для успіхів скульпторів доби Класики.

Ми повинні розглядати живопис у його класичній формі, але не дивлячись на його поширення до нашого часу дійшло дуже мало пам'яток (ще менше ніж з часів Крито-мікенської цивілізації). Ми вже знаємо, що фарбами вкривали стіни та окремі архітектурні форми храмів, статуї, але до нашого часу вся ця поліхромність фактично зникла. Єдина форма живопису залишилася на поверхнях керамічних виробів і тому ми в праві говорити про розквіт такої галузі живопису як вазопис.

Витвори архаїчних вазописців були справжніми шедеврами, що говорить нам не лише про майстерність їх творців, але й про їх відповідальність. На окремих вазах стоять підписи гончарів

та художників. Звичайно, майстерно розписаний посуд не призначався для повсякденного використання. Розміщення малюнків на вазах та художні композиції були тісно пов'язані із формою вази.

У VII – на початку VI ст. до н.е. геометричний стиль Передполісного періоду поступається більш прогресивному «орієнтальному стилю», який символізував потужний вплив Сходу. Центрами такого вазопису були міста острівної та малоазійської Греції, а також – Коринф. На посуді з'являються дуже строкаті зображення східних тварин, фантастичних істот та рослинного орнаменту (леви, пальми, лотоси тощо). Фігури людей зображувалися дуже рідко (лише зображення вояків, які кидають списи, або вершники на конях). Зображення наносили коричневою фарбою у декілька шарів.

У VI ст. до н.е. з'явився справжній грецький стиль – «чорнофігурний» - розпис чорним блискучим лаком по світлій поверхні обпаленої глини. Інколи додавали білий колір. З'явилася традиція зображувати чоловічі фігури чорною, а жіночі – білою фарбами. Найбільш відомими майстрами, які працювали у чорнофігурному стилі, були Ексеїї та Андокід. Домінували зображення на міфологічну тематику. Суттєвим недоліком «чорнофігурного» стилю було те, що він не міг передати ефекту глибини та тіні. Найбільшого поширення чорно фігурний вазопис досяг в Афінах (тут існував цілий ремісничий центр – Керамік).

Для подолання цього недоліку греки змінили технологію. Починаючи з кінця VI ст. до н.е., з'явився «червонофігурний» стиль вазопису – фон вкривали чорним лаком залишаючи малюнки кольором глини чи наносили їх червоною фарбою. Шедеври в новому стилі виготовлялися в тій же самій майстерні Андокіда. Відтепер майстер міг собі дозволити більш чітко та глибоко відтворити зображення. Пік розквіту червоно фігурного вазопису припав на наступний Класичний період давньогрецької історії.

Модуль 2.

Культура Класичного періоду давньогрецької історії

Релігійні вірування.

У Класичну добу релігійні вірування трансформувалися від преклоніння перед потужністю та силою богів до обожнення їх внутрішньої краси та фізичної вроди. Боги відтепер сприймалися як еталони форм, фігури, фізичної краси, до яких слід підтягуватися простій людині. Прагнення відобразити фізичну красу богів сприяла розвиткові архітектури (будівництво храмів) та скульптури.

Специфікою грецької релігії було також і те, що боги втратили свою недоступність, до них почали ставитися як до людей, співчували їм, раділи за них тощо. Греки вважали, що боги теж перебувають у залежності від певних сил і, так само як і люди, боги повинні боротися за виживання.

Невід'ємною частиною релігійного культу у Класичній Греції було вшанування головного божества конкретного полісу через посередництво урочистих процесій та жертвоприношень біля храму цього божества. Після закінчення ритуалів розпочиналася неофіційна частина – святкові бенкети, змагання атлетів, театралізовані вистави тощо. Завдяки цьому у населення полісу складалося уявлення про їх спільність. Для закріплення цього уявлення практикувалися всенародні свята. Наприклад, загальнонародний характер продовжували зберігати вже відомі нам Діонісії.

В Класичну добу почали розрізняти міські та сільські Діонісії. Міські були більш урочистішими, сільські – скромнішими. Під час урочистої ходи з храмів виносили статую бога і носили по вулицях, супроводжуючи цю ходу споживанням вина. Жінки так само практикували Елевсинські містерії (свято на честь Деметри, богині родючості, сестри Зевса). Серед найбільш популярних залишалися ігри: Олімпійські, Панафінейські, Істмійські, Піфійські та Немейські ігри.

Філософія та наукові знання.

У Класичну добу філософія як форма світогляду набула нових проявів. Вона остаточно звільнилася від міфології. Крім цього філософи класичної доби прагнули до побудови (на теоретичному рівні) картини ідеального суспільного життя. Нагромадження людських знань про природу, ускладнення суспільних відносин та криза полісної системи вимагали появи філософії нового типу. Філософів класичної доби називали софістами – мудрецами. Вони були практиками – навчали за гроші людей красномовству, виступали у якості наставників для політиків та військових. Серед перших софістів слід виділити Протагора (середина 5 ст. до н.е.). Він виступав із теорією пізнання, яка ґрунтувалася на принципі: «Людина – це міра всіх речей». Отже, головне місце у його філософській системі відводилося людині, яка володіє такою унікальною здібністю як пізнання. Пізнання є суб'єктивним фактором – для когось мед є солодким, для когось – гірким. Обидві сторони праві тому, що мед володіє обома властивостями. Так само і з хворобою: для хворого – це зло, для лікаря – добро, оскільки він живе з хвороб інших. Отже речі самі по собі нічого не являють (немає чорного, білого, теплого та ін.) – всі ці якості надає речам людина. Серед наступного покоління софістів слід виділити Алкідаманта, який стверджував, що боги та природа створили всіх людей рівними, ніхто від природи не є рабом. Фактично таке твердження було першим, що носило елементи суспільно-політичної теорії. Не дивно, що за подібні погляди, у яких не залишалось місце богам та реалії, софісти зазнавали переслідувань. Наприклад, Протагор був звинувачений у безбожжі, а його твори зібрані по всій Греції – спалені.

На тлі критики софістів з'явилися нові філософи, зокрема, Сократ (470-399 рр. до н.е.). Він був бідного походження, отримав освіту і брав участь у Пелопоннеській війні. Сократ був оригінальною людиною. Він ходив босоніж, не брав гроші за навчання, сам нічого не записував і не дозволяв нічого записувати за собою своїм учням, оскільки вважав, що письмо вбиває думку, робить її закостенілою. Інформація про його філософію дійшла до нас завдяки його учням – Критію та Платону. Головний метод його філософствування полягав у застосуванні на практиці принципу самопізнання. Після максимального самопізнання настає пізнання істини, що є метою людського буття. Розвиваючи такі теоретичні положення, Сократ, в кінці кінців, прийшов до невтішного висновку: пізнати все просто не можливо. Він казав з цього приводу: «Я знаю те, що я нічого не знаю». Окрім теорії пізнання Сократ запровадив метод маевтики – спору. Це був оригінальний спосіб спілкування з його учнями, коли вчитель задавав учням цілий ряд послідовних питань (у вигляді діалогу), розвиваючи у них пам'ять, ораторське мистецтво та логіку мислення. Закінчувався діалог тим, що учень визнавав поверховість своїх суджень і «здавався», на що Сократ відповідав, що він сам не знає відповіді на такі запитання. Сократ був категорично проти рівності людей. Але він не вважав еталоном нерівності матеріальні статки чи походження. Головним критерієм нерівності для нього була істина – ті, хто її пізнав і ті, хто її не спроможний пізнати. За свої нестандартні погляди та поведінку Сократ був звинувачений у безбожжі та розбещення молоді, засуджений до смертної кари. Відкидаючи пропозиції друзів втекти, Сократ добровільно прийняв отруту.

Одним з учнів Сократа був Платон (427 – 347 рр. до н.е.). Людина отримала гарну освіту, прославився своїми творами та ораторським мистецтвом, був засновником вищого навчального закладу у Афінах – Академії. Він написав „Апологію Сократа”, „Закони”, „Держава”. Платон поділяв світ на дві частини: земні і позаземну. Справжнім є позаземний світ, у якому зароджуються речі та поняття. У земному світі ми маємо лише справу із блідою копією, відбитки позаземних явищ. Платон, так само як і його вчитель, вірив у можливість та доцільність пізнання. Весь процес пізнання він розбив на три ступеня: перший – мислення, другий – гіпотеза, третій – справжнє мислення (діалектика). Щодо своїх суспільно-політичних переконань, то він був ярим противником демократії. Для нього ідеальний суспільний лад – Спарта. Отже за своїми переконаннями він був лаконофілом. У таких працях як „Держава”, „Закони” Платон малював картину ідеальної (з його точки зору) держави, де всі громадяни поділяються на чотири категорії: філософи, які повинні керувати державою, займатися наукою та мистецтвом; вояки, які зайняті захистом держави; ремісники та землероби, які виробляють матеріальне благо; раби – виконують найважчу роботу. Серед цих категорій у привілейованому становищі повинні перебувати перші дві (філософи та вояки). Але й вони позбавлені таких явищ як родина та власність. Все це, на думку Платона, відволікає людей від державних справ. Необхідно відзначити, що Платон був

першим філософом, який визнав жінок рівними з чоловіками у плані розуму. Отже, вони мають право на рівність у всіх сферах життя.

Учнем Платона був філософ Аристотель (384 – 322 рр. до н.е.). Ця людина була своєрідним еталоном освіченості, „ходячою енциклопедією”. Зробив кар’єру, був засновником вищого навчального закладу у Афінах – Лікея, слугував придворним лікарем у македонських царів, а, згодом, став наставником нащадка македонського престолу – Олександра Македонського. Окрім того, що Аристотель дуже багато знав, він ще вмів використати ці знання на свою користь. На його думку початком всього сущого не є якась речовина, а є імпульс – поштовх. Саме шляхом імпульсу відбувається рух у всесвіті. Імпульс не з’являється сам по собі, він походить з розуму („нус”). Все, що відбувається далі, відбувається за законами природи. Висновок: без руху не існує ні часу, ні простору, ні матерії. Щодо суспільно-політичних поглядів, то вони досить докладно викладені у творах Аристотеля – „Політика”, „Афінська політія” тощо. Аристотель, мандруючи по грецьким територіям, дослідив закони (конституції) 158 полісів. Він прийшов до невтішного висновку: ідеальної, абсолютної держави просто немає. В окремих випадках ми маємо справу виключно з більш-менш досконалим політичним устроєм чи формою правління. Щодо останніх, то філософ поділив форми правління на „правильні” – монархія, аристократія, поліція (влада середнього прошарку) і „неправильні” – тиранія, олігархія, демократія (яку він назвав пануванням черні). Критерієм такого розподілу для нього служила сукупність блага, яке несе на собі та чи інша форма правління. Для самого Аристотеля прикладом ідеальної держави слугувала політія – поміркована демократія.

Науки. Щодо науки, то вона робила лише перші практичні кроки. Гекатей – перший професійний географ. Прославився своїм картографуванням та пропагандою теорії про заселення ойкумени. Він вважав, що ойкумена має форму кола, яке з усіх боків оточене океаном. На його думку Середземне море поділяє ойкумена на дві частини - північну та південну. Остання поділяється Нілом та Аравійською затокою на чотири частини. Засновником давньогрецької біології вважають Емпедокла, який намагався пояснити теорію еволюції. На його думку першими на Землі з’явилися рослини, потім – тварини, а, згодом, - люди. Протягом довготривалої еволюції виживали ті види, які краще були пристосовані до оточуючих умов. На думку Емпедокла рослини, тварини та люди володіють душею. Без перебільшення революційні кроки щодо розвитку систематичних медичних знань здійснив давньогрецький медик – Гіппократ. Головний принцип його вчення: наслідувати природу і лише тоді, коли вона безсила, варто підключатися до лікування хірургічними методами. Гіппократ справедливо засвідчував залежність стану організму людини від клімату. Окрім цього, цей лікар увійшов до історії завдяки своїй клятві, головна цінність якої полягала у принципі «Не нашкодь!».

Справедливо вважають, що доба Класики була періодом зародження системи наукових знань. Саме в цей період відбулася перша наукова революція. Формування природознавчих та технічних наук суттєво вплинуло на розвиток Античної цивілізації та заклало основи сучасних наукових знань. Відомий британський дослідник XX ст. Джон Бернал висловився з цього приводу наступним чином: «Греки були єдиним народом, який перейняв, майже не усвідомлюючи цього, сукупність знань, які збереглися після декількох століть руйнівних війн та нехтувань знань в давніх імперіях Єгипту та Вавилону. Греки пішли набагато далі. Вони сприйняли ці знання і завдячуючи своєму власному глибокому інтересу і розуму перетворили їх у щось абстрактне та більш раціональне. З часів стародавніх греків і до наших днів ця нитка знань вже ніколи не переривалася».

Література та театральне мистецтво.

У межах полісу виникали потреби запровадити доступні форми спілкування між людьми, між громадянами. Таку функцію у давній Греції почав відігравати театр. Слово „театр” – грецького походження, у перекладі – „дивлюся”. До театрального мистецтва не слід підходити виключно як до розваги. Фактично це було священнодійство, до участі у якому залучалися всі громадяни полісу. Варто пригадати розпорядження Перікла з приводу запровадження „театральних грошей”. Театр відіграв роль політичної трибуни, виховання мас, пропаганди певних цінностей тощо. Самою популярною хоровою композицією у всій Греції з доби пізньої Архаїки були пісні на честь бога Діоніса – дифірамби. Окрім них співали сколії – застольні пісні, епіталамі – весільні пісні.

Дифірамби співалися людьми, одягнутими у шкури цапів. Ці пісні відзначалися нестриманістю радощів чи суму, пафосом та екзальтацією. Хорова поезія і хорові співи поступово занепали у 5 ст. до н.е., але отримали нове відродження після виникнення театрального жанру трагедії. Театральне мистецтво у Греції не виникло на порожньому ґрунті. Найбільш вірогідним було те, що праобразами майбутніх театралізованих вистав були народні пісні та танці, які виконувалися під час святкування свят на честь бога Діоніса (свято Діонісії). Подивитися на це приходили глядачі, які розсаджувалися по схилах пагорбів. Для того, щоб виконавця було краще видно і чути, він підіймався на підвищення. Згодом греки розпочали будівництво спеціальних споруд, які призначалися для театральних вистав. Місце, де спочатку розміщувалися декорації, а пізніше відбувалася дія, називалося сценою (скеною). Всі присутні розміщувалися на схилах пагорбів, де влаштовувалися дерев'яні, а згодом, кам'яні лавиці (ця площа отримала назву „койлоне”).

Грецькі театри в усі часи були відкритими приміщеннями досить великої місткості (20 - 100 тис. чоловік). Окрім сцени та койлоне у давньогрецьких театрах була й орхестра (місце для хору). Давньогрецькі театри вражали своєю акустиккою (на останніх рядах було чути дзвін монети, яку кидали на підлогу сцени). Акторський склад був виключно чоловічим, отже, ролі жінок та богинь теж грали чоловіки. Для зовнішнього ефекту практикувалося надягання театральних масок того чи іншого персонажу. Крім цього, практикувалося використання яскравого одягу та високих дерев'яних підборів (котурн). Всі учасники театрального дійства поділялися на хор (12-15 чоловік) та соліста, актора – корифея. Виконавці пісень (дифірамбів) одягалися у спеціальний одяг, виготовлений з козячих шкір. Саме від цього одягу і почав рахувати свій вік перший жанр театрального мистецтва - трагедія (дослівно перекладається „спів цапів”). Головний виконавець декламував вірші на честь Діоніса, а хор йому підспівував. В основу трагедії перебував міф про богів та героїв, які уособлювали своїми діями та характерами певні цінності: мораль, віру, любов до батьківщини тощо.

„Батьком” грецької трагедії слід вважати Есхіла (525 – 456 рр. до н.е.). Це був справжній „революціонер” у театральному мистецтві, оскільки він ввів у дію другого актора, що надало виставі елементів динамізму. Крім цього він запровадив використання декорацій (літальних та шумових ефектів). За переказами Есхіл був автором понад 90 трагедій, з яких до нашого часу збереглося не багато: „Ореста”, „Перси”, „Семеро проти Фів” тощо. Есхіл намагався донести до глядача кілька ідей: на думку автора провідним фактором людської долі (Мойри) є залежність від богів (його трагедії насичені містицизмом, таємничістю та забобонами); наступна ідея полягала у неминучості розплати та помсти за людські дії; неможливість людини отримати бажану свободу (свідомість завжди прагне до свободи, однак у своїх поривах вона наштовхується на такі явища як релігія, традиція, родинні зв'язки тощо).

Кардинально відмінні ідеї намагався донести до глядача інший трагік – Софокл (497-406 рр. до н.е.). Він був автором понад 120 трагедій, з яких до нас дійшло лише 7: „Цар Едип”, „Антигона” тощо. Головна ідея його творів полягала у тому, що не зважаючи на фаталізм та розплату за свої вчинки, людина може почувати себе особисто вільною і свободою. Людина – це свідомо істота, яка спроможна і повинна нести відповідальність за свої вчинки. Останнє положення сприяло тому, що Софокл „дозволяв” своїм героям поводити себе досить вільно по відношенню до богів.

Третім трагіком класичної доби слід вважати Еврипіда (480 – 406 рр. до н.е.). У своїх творах, які наповнені скептицизмом та неприхованої зневаги до богів, автор аналізував почуття людей у різних випадках (фактично, психологічна драма). Еврипід вважав, що людина залежна від долі, яка міститься у самій людині у вигляді її почуттів та пристрасті. Висновок: не доля скеровує людину, а людина керує своїм життям. Окремі з його творів – „Медея”, „Іфігенія у Тавриді” – присвячені трагічній долі жінки, яка, у першому випадку, постраждала від кривди і жертвує всім (навіть життям своїх дітей) за ради помсти, а у другому – віддає своє життя за ради перемоги греків у Троянській війні.

За традицією демонстрація трагічних вистав тривала три дні поспіль. Після трагедій ставили одну комедію, мета якої полягала у розрядці атмосфери, зняття напруги почуттів, викликані трагедіями.

Як і коли виникла комедія не відомо. Можливо її природа перебувала у тому ж самому святі на честь Діоніса. Як відомо свято закінчувалося великою гостиною, яка носила назву „комос”. Фактично слово комедія перекладається як пісні під час „комосу”. Після літературної обробки ці

пісні ставали творами з досить простою мовою та мовними оборотами. Комедії були більш доступнішими для сприйняття ніж трагедії з їх натяками та надмірною релігійністю. У комедійному жанрі не заборонялося використовувати ненормативну лексику та еротизмом. Враховуючи це на вистави заборонялося приходити жінкам та дітям. Крім цього комедії виділялися зовнішніми ознаками: пишністю вбрання, кумедністю масок, більшою кількістю акторів на сцені тощо.

Неперевершеним майстром комедії класичного періоду вважають Аристофана (450 – 388 рр. до н.е.), який залишив нам 11 своїх творів. Головними героями його творів були селяни та вихідці з середнього прошарку населення. Вустами його героїв критикувалася влада міста Афіни, закостенілість аристократів, їх замкненість. У творах „Вершники”, „Мир”, а особливо у творі „Лісістрата”, описувалися події Пелопоннеської війни у кумедному плані. Наприклад, героїні твору „Лісістрата” намагалися сприяти укладанню миру між чоловіками, і у якості шантажу припинили виконання своїх подружніх обов’язків. Крім політичної сфери, гостру критику з боку Аристофана зазнавали його колеги – представники трагічного напрямку – Есхіл та Еврипід. Не варто довго замислюватися, щоб вияснити, хто був „жертвою” сатиричних випадів Аристофана у комедії „Жаби”. Це були представники світу афінської інтелігенції, який живе іншим, замкненим, прихованим від очей простих людей життям. Отже, на відміну від трагедій, комедій не ставили перед людиною вирішення великих глобальних питань релігійного чи філософського змісту. Героями комедій були підвипивши пройдисвіти, гетери, куховари, іноземці, лікарі.

Комедія спростила й зовнішню форму вистави: зменшилася роль хору, окремі партії трансформувалися у вокально-танцювальні дійства.

Архітектура.

Головною метою давньогрецької архітектури та скульптури Класичної доби була пропаганда відчуття прекрасного, величного та гармонійного. Класичні грецькі архітектори повинні були досконало знати геометрію, математику та фізику. Майстри повинні були з надзвичайною точністю вміти обробляти каміння та мармур (слід врахувати, що греки не знали будівельних розчинів і їх кладка була сухою).

У Класичну добу населення (особливо у містах) практично на собі відчуло зміст поняття „цивілізація”. Всі давньогрецькі міста класичної доби (окрім Спарти) були обнесені величними стінами із брамами та баштами. Вулиці міст були прямими та відносно широкими, вони перетиналися під прямим кутом. Архітектор Гіпподам (з Мілету) запропонував запровадити практику забудови грецьких міст за спеціальним проектом – так звана „гіпподамова система”. Зміст цієї системи полягав у чіткому розподілі території міста на квартали, які б відокремлювалися один від одного вулицями (шириною від 4 до 7 м.), центральна частина міста відводилася під культові та громадські приміщення. Крім цього невід’ємною складовою кожного міста стає стадіон, театр та гімнасій. Практично всі давньогрецькі міста (навіть самі бідні) мало водопровід, каналізацію та колодязі. Як і у архаїчну добу головною спорудою грецького міста класичної доби залишався храм. На думку греків чим красивішим є будівля, тим красивішим та досконалішим є божество, яке у ньому мешкає. Головним елементом храмових будівель залишалися колони. Ми вже знаємо про існування з архаїчних часів двох колонних стилів (орденів) – дорійський та іонійський. У класичну добу до них додався ще один колонний стиль – коринфський, ознаками якого була надмірна пишнота та перенавантаженість прикрасами капітелі колони. Зазвичай для греків стало комбінування різних стилів колонад. Внутрішній вигляд давньогрецького храму був значно скромнішим ніж зовнішній. У центральному приміщенні храму перебувала статуя головного бога-покровителя полісу (Зевса, Афіни тощо). Окрім статуї у середині храму зберігалися скарби міста та трофеї. Жертвоприношення ніколи не здійснювалися у середині храму – для того, щоб не ображати божество.

У якості прикладу досягнень грецької архітектури класичної доби візьмемо споруди Афінського Акрополя. Акрополем у будь якому місті називали верхню частину. Вона виконувала функції укріпленої фортеці, а згодом перебрала на себе функції зосередження культових споруд. Отже, Афінський Акрополь мав свій урочистий вхід, який називався пропілеї. Це була комбінована споруда з мармуру, зведена у 437-32 рр. до н.е. архітектором Мнесіклом. Будівля являла собою класичний і вдалих взірць поєднання дорійського та іонійського стилю (ордену) колонади.

Пропілеї були прибудовані до храму богині Нікі Безкрилої, що був зведений раніше у 449 р. до н.е. за проектом архітектора Каллікрата. Враховуючи рік зведення та назву храму можна вважати, що він був побудований з нагоди підписання миру між греками та персами у 449 р. до н.е. Не зважаючи на пишність та гармонійність пропілей, першість все ж належить іншій споруді – Парфенону – храму, присвяченому богині Афіні. Споруда була побудована у 438 р. до н.е. за проектом архітекторів Іктина та Каллікрата. Храм – грандіозна споруда, оточена колонадою з 46 дорійських колон. На фронтонах храму були розміщені скульптури, а на фризі – сцени з Панафінейських ігор. До 17 ст. до н.е. храм простояв у майже незміненому вигляді. Згодом він дуже постраждав в ході військових сутичок венеціанців та турок (вибухнув склад боєприпасів). Закінчує архітектурну композицію Афіньського Акрополя храм Ерехтейон, який був побудований наприкінці 5 ст. до н.е. у іонічному стилі. Головна прикраса храму – фігурні композиції дівчат, які виконують функції колон (портик каріатид). Не варто забувати, що будівництво таких грандіозних споруд вимагало величезних фінансових затрат. Афіни, в силу того, що тут були сконцентровані фінанси Делоського морського союзу, могли собі це дозволити.

Переважна ж більшість грецьких міст обходилася без архітектурних шедеврів. Після Пелопоннеської війни та фінансового краху Афінь, центр архітектури перемістився до Малої Азії. Тут повністю панував іонійський стиль.

У якості прикладу шедевр тамтешньої архітектури слід назвати монументальну будівлю Мавзолею – усипальні карійського царя Мавзола та його дружини Артемисії. Споруда була спроектована архітектором Піфеєм. Піраміда нараховувала 24 ступені, загальна висота споруди сягала 49 м. На горі перебувала скульптурна композиція – квадрига х чотирма кіньми. Мавзолей вважали одним з семи див світу. Крім нього взірцем архітектурної майстерності слід вважати храм Артеміди у Ефесі, який був побудований на місці спаленого Геростратом у 356 р. до н.е. храму.

Окрім культової архітектури розвивалася й світська. Наприклад, театр Діоніса у Афінах (побудований у 330 р. до н.е.), театр у Сіракузах, театр у Епідаврі (спроектований Поліклетом Молодшим). Останній театр був грандіозною будівлею 120 м у діаметрі, 55 рядів глядачів. Театр мав найкращу у Греції акустику.

Образотворче мистецтво.

У тісному зв'язку із архітектурою розвивалася й скульптура. Скульптура несла на собі релігійне, естетичне та ідеологічне навантаження. По-перше, таким чином вшановували богів та героїв; по-друге, скульптура виконувала функцію елементарного прикрашання будинків, культових та громадських споруд, вулиць та площ міст; по-третє, бюст того чи іншого політика, воєнка, переможця спортивних змагань – все це повинно було уславити ім'я. Серед скульптурних сюжетів найбільшою популярністю користувалося зображення вічного спокійного божества та оголеного воєнка-атлета. У 4 ст. до н.е. оголена натура починає домінувати. Матеріалів для скульптурних витворів було досить багато: мрамур, вапняк, деревина, слонова кістка, обпалена глина. Варто на прикладі конкретних пам'яток прослідкувати кропіткій процес втілення авторського задуму у життя. Скульптури класичної доби наповнені життям, рухом та ідеальними формами. Щодо зображення тіла у русі, то тут варто виділити статую „Дискобола”, автором котрої був скульптор на ім'я Мирон. До подібної техніки наближався Поліклет, який прославився реалізмом зображення людського тіла – „Дорифор” („Списоносець”). Крім практичного втілення своїх знань, Поліклет прославився також теоретичними розробками щодо обґрунтування законів пропорційності та гармонійності людського тіла. Наприклад, скульптор встановив канон, що довжина ступні не повинна перевищувати 1/6 довжини тіла, висота голови – 1/8.

Окремо слід виділити скульптора на ім'я Фідій. Про нього ми вже згадували у контексті вивчення діяльності Перікла. Фідій був другом Перікла і за це постраждав від противників демократії. Скульптор неодноразово звинувачувався у приховуванні сировини та у безбожності. Головними його скульптурами слід вважати статуї богів – Афіни та Зевса. Перша з них висотою 12 м прикрашала внутрішнє приміщення Парфенону, а друга – храм у Олімпії. Обидві статуї були виконані у хрисоелефантійській техніці (поєднання золота та слонової кістки). Всі названі митці творили у 5 ст. до н.е. У 4 ст. до н.е. скульптура класичної Греції зазнала деяких трансформацій. Скульптурні шедеври Кефісодота (статуя богині Ейрини), Праксителя („Афродіта Кнідська” та ін.) наповнені інтимністю, легкістю та пластичністю. Зовсім інакший стиль представлений у творчості

Скопаса. Замість м'якості та ліричності своїх попередників, образи Скопаса насичені динамізмом та пристрасстю. Скопас прославився прикрашанням Мавзолею в Галікарнасі, а також своєю школою.

Завершає наш екскурс у класичну скульптуру митець на ім'я Лісіпп. Він не тільки прославився виготовленням бюсту Олександра Македонського, а й тим, що вніс суттєві зміни у теорію пропорційності Поліклета. У його „атлетів” довгі та струнки ноги, зовсім невелика голова. Мотивуючи свої новації словами: „Поліклет зображував людей такими, яким він їх бачив. Я ж зображую людей такими, якими я їх уявляю”. У творчості Лісіппа вперше проявилася тенденція до свободи у зображенні людських форм та обсягів тіла.

Щодо живопису, то тут теж відбулися революційні зміни. Як і раніше у класичну добу живопис втілювався виключно у вазописі. Малюнки на глиняному посуді, вкриті лаком, мали суттєвий недолік – не можна було досягти глибини зображення та тінєвих ефектів. Першим змінив підхід до зображення Полігнот, який походив з острова Фасос і писав картини на історичну проблематику. Автор намагався з максимальною повнотою відобразити внутрішній стан героїв греко-перських та інших війн через вигляд обличчя. Картини Полігнота багатofігурні, присутні елементи пейзажу. Фігури заднього плану набагато менші за тих, що перебувають спереду. Завдяки цьому досягався ефект глибини зображення, ілюзія простору. Окрім цього, його персонажі були якимись „живими”, що досягалося використанням фарб теплих тонів (білої, жовтої, червоної) на чорному тлі. Другим представником класичного живопису слід вважати Апполодора (др.пол. 5 ст. до н.е.), який першим почав використовувати ефект тіні і перспективу. Крім цього, він першим розпочав виготовлення фарб на основі яєчного жовтку. Фактично, його нововведення були закладені в основу всього наступного живопису. Живописець Павсій прославився виготовленням фарб на основі воску і технікою нанесення на полотно розігрітої фарби. Завдяки запровадженню у життя цієї техніки досягався блиск зображень.

В цілому і в живописі, і в скульптурі, і в архітектурі протягом 5-4 ст. до н.е. відбувалося зародження багатьох тенденцій, які набудуть свого остаточного втілення у наступну елліністичну добу.

Культура Елліністичної цивілізації.

Релігійні вірування.

Людина Елліністичної доби опинилася у якісно нових історичних та географічних умовах. На відміну від попередніх етапів для людей доби еллінізму значно розширилися уявлення про розміри ойкумени. У зв'язку із цим відбулася трансформація світогляду від вузькополісного ізоляціонізму (політес) до загальносвітового світогляду (космополітес). Крім цього, для неї відкривалися можливості для самореалізації у зовсім новому середовищі.

Для доби Еллінізму було притаманним зростання ролі релігії в політичному, суспільному та духовному житті. Греки та македоняни розселилися по завойованим територіям і перенесли на них культу своїх богів. Однак, на нових територіях давньогрецька релігія, пантеон та обрядовість зазнали суттєвих трансформацій. Справа у тому, що на Сході вже існували потужні релігійні системи, з якими давньогрецька релігія мала конкурувати. Вихід знайдено: культу давньогрецьких богів (Зевса, Аполлона, Гермеса, Афродіти та ін.) активно поєднувалися та перепліталися з кльтами богів стародавнього Сходу (Ормузди, Мітри, Кібели, Ісиди та ін.) – виник релігійний синкретизм. Грецьке населення активно запозичувало культу окремих східних богів, наприклад, культ Великої Матері богів, культ Ісиди. Наприклад, в Ісіді, яка стала своєрідною універсальною богинею, гармонійно поєдналися риси багатьох богинь давньогрецького пантеону (Гері, Афродіти, Деметри, Селени). Щось подібне відбулося і з Зевсом, функції якого на Сході поєдналися із Ормуздой, Гермеса – Мітри тощо. Висновок: Схід у релігійному плані переміг.

Більше того у добу Еллінізму з'явилася тенденція створення культів зовсім нових богів. Класичним прикладом є культ божества Сарапіса (греко-єгипетське божество), культ якого був розроблений грецькими та єгипетськими жерцями за вказівкою Птолемеїв. Сарапіс уособлював функції Осириса, Зевса та Діоніса. Він був проголошений головним божеством Птолемеївського Єгипту. А звідси активно поширився до Малої Азії та Греції. Фактично це був перший прояв монотеїзму.

Під впливом неспокійного політичного та суспільного життя люди почали обожнювати певні абстрактні явища, наприклад, Долю, Здоров'я, Щастя, Гордість.

У якості невід'ємної складової елліністичної релігії слід розглядати культ правителя-засновника тієї чи іншої елліністичної держави. Правителі свідомо йшли на обожнення своєї влади, з метою підвищення свого авторитету серед населення. Культ правителів підтримувалися цілою командою жерців, які здійснювали молебні на користь правителів у спеціальних храмах. Культ правителя мав свої матеріальні прояви – карбування на монетах голови правителя чи членів їх родини, прикрашання міст статуями, участь правителів в урочистих церемоніях. Елліністичні монархи доповнюють свої імена епітетами, наприклад, «Сотер» («Рятівник»), «Евергет» («Благодійник») тощо.

В Елліністичну добу вперше з'явилися думки про можливість появи Месії. Скоріше за все, поки що ці думки були актуальними в середовищі бідного та залежного населення, яке прагнуло за допомогою Месії покращити свої становище. Особливо популярними були ці ідеї серед маленьких народів, які сприймали їх як своєрідну спробу захисту від експансії греків та македонян, наприклад, серед євреїв. В цілому елліністичний період характеризувався пошуком нових форм та ідей, наближенням до монотеїзму та етичним ознакам релігійних вірувань. Поступово зароджувалися ідеї, які стануть сприятливим підґрунтям для виникнення християнства.

Філософія та наукові знання.

Корінні трансформації світогляду людей доби еллінізму та поширення космополітичних ідей зробили значний вплив на формування філософії системи поглядів про загальні закономірності розвитку світу, людини та її мислення. Монополістом на поширення цих ідей залишалися Афіни, де існувало декілька конкуруючих філософських шкіл. Перед усім в місті продовжувала функціонувати школи великих філософів доби Класики – Платона та Аристотеля.

Школа учнів Платона називалася Академією. Чисельні учні Платона – Ксенократ, Полемон, Аркесилай та ін. продовжували розробляти положення філософської теорії свого великого вчителя, надаючи їм елементів містицизму. Послідовників Аристотеля називали «перипатетики» (Феофраст, Стратон та ін.) поступово переключалися на дослідження в наукових сферах. З часом обидві школи опинилися у стані застою, втратили свою популярність і перетворилися на закриті елітарні навчальні заклади. Натомість з'явилися нові філософські системи, більш пристосовані до потреб часу. Об'єднувало всі системи те, що в центрі уваги філософів була людина, з її ставленням до світу, держави, оточуючих. Однак методи вирішення проблем, перед якими опинялася людина у них були різними.

Серед філософських шкіл доби Еллінізму варто виділити:

- школу стоїків,
- школу епікурейців,
- школу кініків.

Найбільш популярною була філософія стоїків. Її засновником був Зенон (336 - 264 рр. до н.е.) з міста Кітій на Кіпрі. Цей філософ проповідував своє вчення у так званому кольоровому портику в Афінах («стоя пойкиле»), від якого і пішла назва напрямку. Стоїки поділяли філософію на три частини: логіку (вчення правильно мислити і ясно висловлювати свої думки), фізику (вчення про будову і розвиток світу), етику (вчення про людину, її поведінку, місце у світі, мету існування тощо). На думку стоїків світ народився з вогню, і в кінцевому рахунку знову перетвориться на вогонь. Все, що відбувається у світі є закономірним і потрібним. Вища закономірність – фатум, доля. Людина спроможна пізнати світ за допомогою своїх відчуттів, що виникають під час зіткнення з пізнавальним об'єктом. Суспільним ідеалом стоїків була всесвітня держава з єдиним громадянством. Кожна людина повинна жити за своєю природою і виконувати свій обов'язок, тобто задовольнятися своїм місцем у житті. Тільки так людина може стати щасливою. Стоїки закликали до постійної роботи над собою. Популярність стоїків та окремі з їх ідей допомагали їм стати радниками царів і чиновників. Зенон прославився своїми апоріями, які заперечували існування руху як такого («Ахіллес і черепаха», «Політ стріли» тощо).

Не менш популярною була філософська система епікурейців. Засновником епікурейської школи був Епікур (341 – 270 рр. до н.е.). Його вчення теж поділялося на три частини (фізику, логіку та етику). На думку епікурейців світ являє собою саморухому матерію, яка складається з часток –

атомів, які рухаються, мають різні розміри та вагу. Завдяки сполученням певної кількості атомів утворюються речі і люди. Душа теж складається з атомів, які розпадаються після смерті тіла. Боги теж складаються з атомів, але живуть дуже далеко і тому не спроможні впливати на життя людини та природу. Основним завданням епікурейської філософії було розробка вчення про поведінку людини для досягнення щастя. Для цього людина повинна жити скромно, що сприяє душевному спокою, ставитися байдуже до всього, що відбувається навколо. У такому стані людина може досягнути щастя – «атараксії». Епікур негативно ставився до держави як явища. Держава – це зло, джерело незадоволення. Таким чином, якщо стоїки закликали людей до активного життя, то епікурейці навпаки, закликали до усамітнення, до уникання втягування у політику, до самовдосконалення, під гаслом «Проживи непомітно».

Стоїцизм та епікурейство були доволі складними філософськими системами, які набували своїх прихильників та послідовників серед освіченої частини населення, культурної еліти еллінізму. По-справжньому народною стала філософська система третьої школи – школи кініків.

Філософська школа кініків (циніків) була заснована Антисфеном (440 – 366 рр. до н.е.). Назва походила від навчального закладу Кіносарг, де викладав її засновник, і від способу життя кініків – «подібний до собак». Кініки проповідували повне звільнення від матеріального світу, благ цивілізації, прославляли бідність, заперечували рабство, державу, традиційну релігію. Найвідомішим представником кінічного напрямку був Діоген з Сінопи (404 – 323 рр. до н.е.), який жив у крайній бідності у піфосі. Легенда про Діогена та Олександра, якого філософ попросив не затуляти сонця. Олександр у відповідь промовив: «Якби я не був Олександром, то бажав би бути Діогеном». Кініки вважали, що багатство, родина, становище у суспільстві є кайданами для людини і роблять її дуже нещасливою. Для уникання цього слід відмовитися від усього, жити згідно з природою, харчуватися всім чим доведеться, вести кочовий спосіб життя. Для владних структур така філософія була ворожою, але серед пролетарських верств населення – популярною. У цілому філософські системи доби Еллінізму являли собою новий крок уперед у розвитку науково-теоретичної думки. Вони помітно впливали на подальший розвиток філософії в країнах Східного Середземномор'я, а також на римську філософію та християнство.

Бурхливому розвитку гуманітарних та природничих науки в Елліністичну добу сприяли дві причини:

1. Політика правителів. Варто відзначити, що особисто правителі були людьми далекими від науки, вони були гарними вояками і спонсорами, але потребували застосування нових та ефективних методів керування державами. Елліністичних володарів цікавили науки не самі по собі, а їх практичне застосування у військовій справі, будівництві каналів, мостів, міст, господарській діяльності, мореплаванні. До того ж між ними розгорнулося негласне змагання на тему – хто переманить на свій бік більшу кількість вчених та створить їм найкращі умови для роботи. При палацах елліністичних правителів працював цілий штат придворних вчених, які своїми досягненнями у різних галузях наук повинні були прославляти ім'я свого патрона. Наприклад, Птолемеї Сотер спонсорував побудову спеціального науково-мистецького закладу – Музейону – Музею, який був присвячений дев'яти музам давньогрецької міфології. Тут в достатньо комфортних умовах працювали вчені, для послуг яких була створена бібліотека, яка на III ст. до н.е. нараховувала 500 тис. папірусних сувоїв (світків). На утримання Музейону щорічно виділялися колосальні кошти з державної скарбниці, очолював Музейон головний бібліотекар, який одночасно вважався вихователем нащадків престолу. Варто зауважити, що на відміну від релігії у науці перемогли грецькі корені. Мовою вчених була давньогрецька – койне. На цій мові розмовляли чиновники, військові, купці. Грецьку мову поступово сприймала східна аристократія та представники нової еліти. Отже наука, які вся культура, доби еллінізму була поставлена на служіння інтересам державі.
2. Практичне застосування результатів сприяло відокремленню тогочасних наук від філософії, появи наукового світогляду та виокремленню наук в самостійну сферу людської життєдіяльності. Якщо в Класичний період будь-який філософ паралельно займався ще й наукою, то в елліністичний період спостерігається диференціація та спеціалізація наукових дисциплін. Математика, механіка, астрономія, географія, медицина, ботаніка та історія відтепер розглядаються як особливі наукові спеціальності, яка мають свій об'єкт та предмет дослідження, свої власні перспективи розвитку.

Найбільших успіхів досягли математика (паралельно з нею й фізика) та астрономія. Ці науки розвивалися на основі давньогрецьких здобутків попередніх епох. До цього слід додати запозичення науковцями колосальної дослідницької спадщини східних народів (давньоєгипетські та месопотамські відкриття).

Найвидатнішими математиками та фізиками були три гіганти елліністичної науки:

- Евклід з Олександрії (кінець IV – початок III ст. до н.е.),
- Архімед з Сіракуз (Сицилія) (287 – 212 рр. до н.е.),
- Аполлоній з Перги (Памфілія) (друга половина III ст. до н.е.).

Евклід створив повноцінну математичну енциклопедію свого часу під назвою «Початки», в якій він систематизував і надав завершеності ідеям своїх попередників. Закладені Евклідом знання стали основою елементарної математики, яку вивчають у школах й по-сьогодні.

Архімед був різнобічним вченим і зробив колосальний внесок у розвиток механіки. Як вже зазначалося, вчений походив з сицилійського міста Сіракузи, але удосконалював свої знання в Олександрійському Музейоні. Він вирахував значення числа π (відношення довжини окружності до діаметру), заклав основи вирахування безкінечно малих та великих величин, став засновником такої науки як гідростатика, відкрив блок («барулк») для переміщення вантажів, відкрив так званий «безкінечний» гвинт для відкачування води з копалень та трюмів кораблів. Цілий ряд його винаходів застосовувалися для покращення конструкцій облогових засобів та металевих машин. Наприклад, були побудовані величезні за розмірами машини для облоги міст – «гелеополи» (з грецької, дослівно – «ті, що беруть міста») (конструкція складалася з 9-ти поверхів, на яких могло розміститися до 3-х тисяч вояків, пересувалася на колесах). Мешканці Сіракуз використовували винаходи Архімеда під час боротьби з римлянами.

Аполлоній розробив теорія конічних зрізів, заклав основи геометричної алгебри та класифікації ірраціональних величин.

Серед тогочасних астрономів варто виділити:

- Аристарха Самоського (310 – 230 рр. до н.е.),
- Ератосфена Кіренського (275 – 200 рр. до н.е.),
- Гіппарха Нікейського (біля 190 – біля 126 рр. до н.е.)

Аристарх розробив геліоцентричну систему всесвіту і намагався довести величезні розміри Сонця. На його думку усі планети (у т.ч. й Земля) обертаються навколо Сонця, а зірки перебувають від землі на величезних відстанях і тому здаються нерухомими.

Ератосфен володів енциклопедичними знаннями (його часто порівнюють з Аристотелем), але найбільших успіхів вчений досягнув у сферах вивчення небесних тіл та теоретичній географії. Використовуючи технічні пристрої та елементи тригонометрії, спостерігаючи за небесними тілами, він вирахував окружність Землі – 39700 тис. км (дуже близько до сучасних параметрів), визначив довжину й ширину ойкумени, припустив, що Індії можна досягти західним шляхом (реалізовано Х.Колумбом наприкінці XV ст.).

Гіппарх не сприйняв геліоцентричну концепція Аристарха і активно розробляв геоцентричну концепцію будови Всесвіту (її запозичив Клавдій Птолемей, проіснувала до відкриттів Н.Коперника). Гіппарх більш точно встановив тривалість сонячного року, що привнесло зміни в існуючий календар, встановив відстань між Землею та Місяцем, створив найкращий для того часу каталог зірок, куди було включено до 800 небесних тіл із зазначенням їх координат та поділом на три класи.

Засновником ботаніки вважають Теофраста з Лесбосу (372 – 287 рр. до н.е.), різнобічний вчений, учень Аристотеля. Велику популярність набули його трактати «Дослідження рослин» та «Походження рослин». Тут докладно описані різні види рослин, технології виведення нових сортів та принципи впровадження різноманітних засобів захисту рослин від шкідників та погодних умов. На основі досліджень Теофраста згодом з'явилася декілька спеціальних трактатів з агрономії.

Розквіт переживали й медичні знання. Досвід давньогрецьких медиків був поповнений знаннями давньосхідних народів, зокрема, єгиптян, які добре знали анатомію людського тіла. Найбільш відомими медиками тих часів, засновниками двох впливових медичних шкіл, були:

- Герофіл з Халкедону,
- Ерасистрат з Кеосака,
- Асклепід з Пруси.

Герофіл був засновником олександрійської медичної школи. Прагнення хворобливого Птолемея Філадельфа знайти «еліксир життя» сприяло появі дозволу на анатомування трупів злочинців. Герофіл вивчав діяльність окремих органів людського тіла з метою створити описову анатомію людини.

Ерасистрат працював при дворі Селевкідів. Він був унікальним хірургом. Разом із Герофілом вони відкрили систему кровообігу та наявність у людини нервової системи.

Асклепід прославився ефективним лікуванням хворих за допомогою дієти, прогулянок, масажу, холодних ванн (кріотерапія). Результати були настільки вражаючими, що з приводу цього лікаря виникла легенда про те, що він нібито «воскрешає мертвих».

Література та театральне мистецтво.

Література елліністичної доби несла на собі відбиток колосальної спадщини класичної епохи, яка поєднувалася із новаціями нового періоду. Суттєвою ознакою зростання популярності цього елементу культури стало елементарне збільшення кількості письменників, поетів, яких на сьогодні відомо біля 1100. Збільшення загальної чисельності літераторів свідчило про як про зростання значення літератури серед широкого кола читачів, так і про зростання потреби читача в літературних творах. Література елліністичної доби відзначалася поширенням наступних тенденцій:

- інтерес до форми;
- неглибокий ідейний зміст;
- дослідження внутрішнього світу окремої людини при повному ігноруванні суспільних потреб;
- підміна філософських понять дріб'язковими побутовими турботами;
- реалістичність сюжетної композиції;
- інтерес до людської психології.

Подібно до періоду Класики, літературна творчість мала потужний вплив на подальший розвиток театрального мистецтва. Елліністичне місто не можна було уявити без грандіозної, помпезної будівлі театру, в якому могло одночасно розміститися до половини мешканців міста. Театр являло собою складне в архітектурному плані приміщення, для зведення якого запрошували провідних архітекторів.

Відбулися разючі зміни в самій театральній дії, з якої фактично було виключено хор та збільшено кількість акторів. Зникнення хору призвело до того, що театральні дії були перенесені на проксеній (підвищення перед сценою). Змінився й реквізит акторів: замість масивної маски і короткої туніки почали використовувати мініатюрні маски, які відтворювали реальні риси обличчя, а костюми стали максимально наближеними до повсякденних. Таким чином вистава набула ознак реалістичності. Пануючим жанром стала трагедія на міфологічну та побутову проблематику. Щодо комедій, то й про них не забували. Комедія все більше набувала побутових рис. Головними героями були юнаки та дівчата, які намагаються обдурити стариків, спокусники та ін. Комедія поступово відходила від політичної критики і тому продовжувала собі життя на сцені.

Серед поетів, що творили в жанрі трагедії, варто виділити Лікофрона. Лікофрон (320 р. до н.е. – середина III ст. до н.е.). Народився в Халкідіці (о.Евбея). Працював в Олександрійському Мусейоні за часи правління Птолемея II Філадельфа. Автор трагедій на міфологічну проблематику та автор теоретичного трактату «Про комедії», прославився своїми анаграмами. Можливо був автором понад 20 трагічних творів, наприклад, «Еол», «Союзники» та ін., серед яких найбільшу славу принесла трагедія «Олександра» (або «Кассандра»). Трагедія містить у собі чисельні пророцтва Кассандри та розповідає про долю героїв Троянської війни. Наприкінці твору міститься інформація про Олександра Македонського, який прагнув об'єднати Європу та Азію в світову імперію. Стиль трагедії та мова автора є дуже складними. Критики стверджували, що ніхто не зможе прочитати поему без використання коментарів та додатків.

Серед поетів комедіографів варто виділити Менандра. Менандр (342 – 292 рр. до н.е.). Творець т.зв. новоаттичної комедії. Поет від доволі розкуте особисте життя (пиятика, жінки, розваги), що дало йому змогу спостерігати за характерами та поведінкою різних людей, і відмовився від запрошення царя Птолемея переселитися до Олександрії. Менандр був автором понад 100 комедій («Підлісник», «Рибак», «Євнух» тощо), хоча до нашого часу у повному обсязі дійшла лише одна

– «Буркотун» (рос. «Брюзга»). Світ його комедій доволі побутовий, насичений пересічними людьми з їх прагненнями, фантазіями та пороками. Автор відходить від поглибленого аналізу характерів, віддає перевагу відтворенню жіночих персонажів. Доволі часто в його комедіях вірують почуття, зокрема, кохання, але будь-яка любовна інтрига завжди має позитивну розв'язку. Найкращими комедіями Менандра вважали «Жінконенавісники» та «Фаїда».

Якщо Греція залишалася центром побутової драми та нової комедії, то Олександрія Єгипетська стала центром класичної елліністичної поезії. Поетичній творчості вчені Олександрійського Мусейону приділяли таку ж саму увагу, як філософії та наукам. Саме в Олександрії виник новий поетичний стиль, який назвали «олександризмом». Він передбачав наявність у авторів колосальної ерудиції, особливо під час опису міфологічних сюжетів, розробку зовнішньої форми твору, прискіпливої роботи над кожною строчкою, дотримуванню канонів, відмову від простих (побутових) слів тощо. Поезія в стилі олександризму призначалася для вузького кола читачів – придворної та інтелектуальної еліти. До представників цього стилю відносять: Каллімаха та Аполлонія Родоського. Каллімах (310 – 240 рр. до н.е.). Походив з міста Кірени (Північна Африка). В ранньому віці переїхав до Олександрії, де згодом очолив місцеву бібліотеку та став вихователем спадкоємців престолу. Був дуже плодотворним літератором (автор понад 800 творів) в різних жанрах, від трагедії до елегії. Створив каталог Олександрійської бібліотеки – «Таблиці». Високо оцінювався іншими літераторами, особливо римськими, які вважали, що Каллімах поступається лише Гомеру. Найбільш відомі твори «Гекала» та «Причини», в яких дуже поетично оброблені міфологічні розповіді, пояснюються причини появи певних релігійних обрядів та свят. Каллімаху також належать невеликі за обсягом епіграми на мотиви народних переказів та гімни на честь найбільш відомих грецьких богів. Аполлоній Родоський (біля 290 р. до н.е. – рік смерті невідомий). Народився в Олександрії, учень Каллімаха. Його головний твір – «Аргонавтика» порушив канони, прийняті в олександризмі, що викликало його чвари з Каллімахом. Аполлоній виїхав на острів Родос, за що місцева громадськість дарувала йому громадянство. Згодом, повернувся до Олександрії, де очолив Мусейон. Аполлонія прийнято вважати засновником жанру «штучного епосу». В «Аргонавтиці» автор описує подорож аргонавтів до берегів Колхіди, кохання між Медеею та Ясоном. Поема насичена чуттєвістю та реалізмом.

Доба Еллінізму породила нові жанри літератури – буколічну поезію (ідилію) та роман-утопію. Ці жанри були своєрідною відповіддю на доволі складне повсякденне життя, війни, деспотизм царів та споконвічних прагнень до щастя й рівності. Засновником буколічної поезії (або ідилії) став Феокрит Сіракузький (315 – 260 рр. до н.е.). Народився в Сіракузах, тривалий час жив на о.Кос, де став членом місцевого гуртку поетів. Безрезультатно намагався облаштуватися при дворі правителя Сіракуз Гіерона. Прийняв запрошення Птолемея II Філадельфа та переїхав до Олександрії, де прожив до кінця життя. Автор 57 поетичних творів (віршів про кохання, хвалебних пісень, буколіків). Назва «буколіки» походить від грецького «буколос» - «пастух». Це віршована обробка пісень, що співали пастухи. Вірші буквально прославляли доволі простий стиль життя селян, на противагу розкішному та складному життю городян. Герої віршів (пастухи та пастушки) дещо наївні, вони спілкуються на вільні теми, не замислюючись над своїм становищем у суспільстві, мораллю тощо. Події розгортаються на тлі романтичної природи. Таким чином, у читача створювалася дещо ідеалізована (штучна) картина повсякдення й побуту, що дуже контрастувала із реаліями життя.

Представниками роману-утопії були Евгемер та Ямбул. Евгемер (340 – 260 рр. до н.е.) – грецький філософ. Жив при дворі македонського царя Кассандра. Його твори дійшли до нас у фрагментарному стані. Наприклад, трактат «Священна історія», у якому розповідається про фантастичну мандрівку на утопічний острів Панхею (Панхайя) неподалік від берегів Аравії. Тут розташований золотий стовп, на якому написані імена усіх богів. На думку автора боги – це колишні люди, які отримали свій новий статус за корисні справи для людей. Ямбул (II – I ст. до н.е.) грецький письменник з невідомою біографією. Автор трактату «Острів Сонця». Розповідь про фантастичну подорож в район екватора, де на островах живуть люди, що поклоняються Сонцю. Тут панують свобода від праці та шлюбу, тотальна рівність, спільність жінок та дітей. Острів'яни здорові, щасливі і приречені на довголіття, їх побут подібний до побуту богів. І на таку літературу знаходився свій читач.

Архітектура та містобудування.

Доба Еллінізму це період заснування нових та благоустрій старих міст. Елементи чітко спланованого міста з'явилися ще в період Класики, але остаточна перемога принципу заздалегідь сплановано та благоустроєного міста відбулося лише в період Еллінізму. Основні принципи нової культури містобудування базувалися на:

- доцільності вибору місця для майбутнього нового міста з врахуванням кліматичних особливостей, наявності джерел питної води, зручності для ведення оборони та наявності торгівельних шляхів;
- створення генерального плану забудови, розрахованого на роки вперед;
- застосування ліній, які перетиналися під прямим кутом;
- поділ міста на квартали.

Генеральний план передбачав виділення спеціальних ділянок для розміщення центральної площі міста – агори, місць для спорудження театрів, громадських будівель, гімназій, бібліотек, храмів, стадіонів. План передбачав виділення так званих паркових зон, які слугували для відпочинку городян. Шкідливі виробництва (гончарне, шкіряне та ін.) виносили або на окраїни міста, або за межі міських стін. У спроектованому місті велику увагу приділяли водопостачанню та системі каналізації. Слідування плану забудови та дотримання чистоти покладалося на міську владу та свідомих городян.

Усі перераховані нововведення особливо стосувалися столичних міст – предмет гордості та конкуренції серед елліністичних правителів. Олександрія Єгипетська, Антіохія, Пергам, Родос та ін. столиці були перетворені на майже взірцеві міста, прикрашені грандіозними спорудами, зокрема, палацами володарів, храмами, парками і т.д. Зрозуміло, що досягти таких вражаючих успіхів можна було при досконалості техніки будівництва, наявності робочих рук та величезних фінансів.

Містобудування стимулювало розвиток архітектури, розробку нових типів будівель, будівництво монументальних споруд, чого не можливо було досягти у попередні періоди. Головними рисами елліністичної архітектури було прагнення досягти монументальності та величності будівлі, яка б поєднувалася із зовнішньою та внутрішньою пишністю, помпезністю. Великі будівлі повинні були тиснути на маленьку людину, підкреслюючи її слабкість та нікчемність перед могутністю правителя чи божества. Поруч з тим почали домінувати утилітарність та прагматизм, що призводило до втрати відчуття прекрасного, яке було так притаманне архітектурі попередньої епохи.

Храм більше не був основним типом будівлі, хоча їх продовжували будувати у великій кількості в усіх елліністичних державах. Храми були великими за розмірами, мали унікальні прикраси, зокрема, подвійний ряд колон по периметру (т.зв. «диптер»).

Головними архітектурними спорудами стали палаци правителів та громадські будівлі. В окремих випадках комплекс палацових споруд міг займати до ¼ площі міста. Тут були розміщені не лише покої правителя, а й низка приміщень для обслуговуючого персоналу, господарські будівлі, царські майстерні, парки, бібліотеки, арсенали тощо. Палацові комплекси були розташовані або на акрополі (наприклад, у Пергамі), або відгороджені від іншої частини міста потужною стіною (наприклад, в Олександрії).

Щодо громадських споруд, то у кожному місті мало бути приміщення для засідання чиновників, бібліотеки, доки, театри, стадіони, гімназії тощо. Усі вони були величними та переобтяжені декором. Найбільшою та найвідомішою громадською спорудою часів Еллінізму був Олександрійський маяк (на о.Фарос). Побудований у 280 р. до н.е. за проектом архітектора Сострата. Висота приміщення 120 м. Маяк складався з трьох ярусів. Перший – мав квадратну форму, орієнтовану по частинах світу. Другий – у вигляді восьмикутної вежі (за напрямом 8-ми основних вітрів). Третій - циліндрична башта з куполом, який був прикрашений 70-ми метровою статуєю бога морів Посейдона. Ефект палаючого полум'я посилювали дзеркала. Дрова постачали за допомогою тварин, які підіймалися по гвинтових сходах в середині конструкції.

В добу Еллінізму змінилося й ставлення до приватного помешкання. Існувало два типи приватної будівлі: декілька будинків-квартир, які мали спільні стіни та являли собою окремих квартал, або окрема будівля – вілла, яка мала багато внутрішні приміщень та внутрішній двір, оточений рядом

колон (т.зв. «перестильний будинок»). Підлоги таких будинків вкривали мозаїкою, а стіни – фресками. Зрозуміло, що власники вілл були дуже заможними людьми.

Образотворче мистецтво.

Активні художні пошуки спостерігаються в різних галузях образотворчого мистецтва доби Еллінізму.

Інтерес до образотворчого мистецтва в елліністичну добу був значно більшим ніж у класичну. Подібні трансформації були викликані новими тенденціями у політичному та соціальному житті. Зростання статків окремих осіб сприяло появі нових потреб щодо прикрашення своїх помешкань, а в більших масштабах - свого міста, новими елементами декору - статуями, фресками, картинами, мозаїкою. В історії людства можна відшукати мало періодів, коли мешканці міст так захоплювалися мистецтвом. Колосальний попит стимулював масове виробництво статуй, картин, мозаїки, що неминуче призводило до певної деградації мистецтва, згасання творчого початку, але водночас - зростання ремісничої майстерності та техніки. Створювалися нові оригінальні жанри, мистецькі школи процвітали у Пергамі, Родосі, Олександрії та Антіохії. Щодо старих центрів, таких як Афіни, то вони явно втрачали свою першість.

Напрями образотворчого мистецтва мали дуже суттєву відмінність від своїх аналогів в Класичну добу. Вони припинили «служувати» суспільству. Відтепер основним споживачем, замовником, ініціатором ідей виступали окремі особи, царі, чиновники, які орієнтувалися на свої фінансові можливості та особисті смаки. Фактично можна стверджувати, що елліністичне мистецтво втратило демократизм (в античному розумінні цього слова). Змінилися базові принципи та художні образи. Майстри відмовилися від розробки образу прекрасного та ідеалізованого громадянина, члена полісного колективу та хороброго воїна. Відтепер всі витвори мистецтва були розраховані на знавця, спроможного сприймати, оцінювати і відчувати глибинний зміст зображення.

Міфологія як і раніше продовжувала домінувати у скульптурних композиціях, але боги змінили свою природу. Божество відтепер являло собою не прекрасну, добру, могутню істоту, а виключно примхливу, грізну силу. Митці намагалися відтворити в образах богинь та богів не стільки релігійний, скільки психологічний відтінок, помпезність та театральний реалізм, що наближало їх до відвертого натуралізму. Індивідуалізм, як одна з провідних рис елліністичної ідеології, в плані скульптури призвів до підвищеного інтересу до портретних композицій (наприклад, погруддя видатних правителів та членів їх родин).

У скульптурі та мистецтві еллінізму спостерігається співіснування двох тенденцій, запозичених від класичної доби:

- по-перше, майже в усіх зображеннях домінує патетика - скульптура чи малюнок повинні бути сповнені драматизмом та жалістю до персонажів. Скульптори, які працювали у відповідному жанрі дуже полюбили криваві сцени, джерелами яких могла бути як міфологія, так і реальність. З усіх центрів елліністичної культури саме у Пергамі віддавали перевагу зображенням вмираючих людей;
- по-друге, митці доби еллінізму славилися своєю спостережливістю, вмінням підмітити те, що проходило повз уваги класичних геніїв. Саме тому для доби еллінізму був притаманний надмірний реалізм, який плавно переходив у натуралізм. Скульптори та живописці не нехували такими категоріями як дитинство, старість, фізичні недоліки, бідність.

Тепер варто зупинитися на конкретних прикладах пластичного мистецтва.

Цікаво, що в самій Елладі не спостерігалось жодних нововведень в галузі скульптури та живопису. Грецькі митці задовольняли попит виготовленням шедеврів у більш-менш класичній техніці, які нагадували стилі Праксителя та Скопаса. Наприклад, відома всьому світу Ніка Самофракійська (поч. III ст. до н.е.) була виготовлена невідомим скульптором явно у стилі Скопаса - пишні форми, рух тіла, одяг, що розвивається та ін. Поза межами Греції в добу еллінізму виникло декілька шкіл, зокрема, Пергамська, Родоська, Олександрійська.

Хоча Пергамська школа і розвивала художні принципи Скопаса (прояви почуттів, стрімкі рухи, внутрішня напруга), вона виробила свої власні тенденції, що підкреслювали реалізм зображення. Прикладами творчості Пергамської школи є скульптурні композиції, де головними героями виступають галли (галати) - «Умираючий галл», «Галл, який вбиває себе і свою родину» і т.д. У

цих витворах мистецтва досить тонко відображена психологія цих войовничих варварів. Зображувати вмираючих галлів було своєрідним ідеологічним завданням. Очевидно митці повинні були підкреслювати таким чином велич перемого, яку отримали Пергамські правителі над своїми ворогами - галлами. Саме за часи правління Аттала I при дворі був побудований музей, в якому і були розміщені зазначені скульптурні композиції. Переможна боротьба з галлами вплинула на оздоблення скульптурами одного з шедеврів елліністичної архітектури - Пергамського вівтаря. Цей меморіальний комплекс був побудований у 180 р. до н.е. за наказом Евмена II на честь перемоги над галлами. Цоколь вівтаря був вкритий фризом завдовжки 120 м, на якому зображені останні хвилини грандіозної битви богів і гігантів за владу над світом та людьми. Доля титанів визначена, боги святкують перемогу. Гіганти зображені як неповноцінні істоти і тому вони мають загинути, а влада над світом повинна належати по праву прекрасним і сильним людиноподібним богам Олімпу. Автор фризу відбив у скульптурі тенденцію перемоги цивілізованого початку над неповноцінним страховиськом - варварством.

Родоська школа була представлена Лісіппом (др. пол. IV ст. до н.е.) і його учнями. Лісіпп індивідуалізував мистецтво, відкривши еру грецького портретного мистецтва. Із скульптурних творів Лісіппа великою популярністю користувалися мармурові та бронзові статуї Олександра Македонського і композиція, яка зображувала битву при Граніку. Лісіпп мав багато учнів, які розвивали принцип заснованої ним Сікіонської школи: образ сильного й атлетичного чоловіка (правителя або його сатрапа) з владним поглядом і величезною силою волі (статуя «Елліністичний правитель»). Серед шедеврів родоської школи - знаменита скульптурна група «Лаокоон і його сини» (I ст. до н.е.) виготовлена Агесандром, Полідором та Афінодором. Композиція зображувала смерть троянського жерця та його синів від укусів змії. Ця композиція виконана у стилі патетики. Прагнення до величного та колосального знайшло свій вираз у родоській статуї бога Сонця - Геліоса, заввишки 34 м, відомій під назвою «Колос Родоський». Статую була вилита з бронзи учнем Лісіппа - Харесом у 276 р. до н.е. Вона прикрашала родоський порт, слугувала маяком і була зруйнована внаслідок землетрусу (у 227 або у 220 рр. до н.е.).

З названими школами досить вдало конкурувала менш впливова Олександрійська школа. Тут дуже відчувався вплив Праксителя, що особливо прослідковувалося у ряді жіночих образів - «Венера з Кірена», «Афродита» та ін. саме у цих образах слід шукати певний прояв давньоєгипетських традицій. Хоча варто наголосити, що власне єгипетське мистецтво поступово згасало. Окремі його риси все ще можна побачити у рельєфах та бюстах перших Птолемеїв. На рельєфах продовжували зображувати правителів в оточенні богів та богинь Верхнього та Нижнього Єгипту.

В широких масах населення знайшла своє поширення так звана мала скульптура - невеликі статуетки, які виготовлялися з глини (теракота). Вони зображували простих громадян, побутові сцени. Теракотові статуетки виготовлялися у великій кількості, були дешевими та доступними. Центром їх продукування було беотійське місто Танагра (звідси назва - танагрська теракота).

Реалістичні риси, властиві елліністичній скульптурі, притаманні також і для живопису. Живопис елліністичної доби нам відомий передусім знахідками копій, які були зроблені з оригіналів на о.Делос та фрескам, які теж були копіями з елліністичних і прикрашали стіни будинків у місті Витоки елліністичного живопису слід шукати не у Греції, а у Азії (Пергам, Олександрія). Художники, які проживали при дворах тамтешніх правителів, виконували за їх дорученням шедеври, в яких намагалися відобразити велич правлячих династій. Традиційним у такому випадку було зображення одного з правителів в оточенні німф, які своїми поглядами та рухами повинні були пророкувати щасливе правління.

Для Олександрійської школи були притаманні еротичні сюжети, коли на тлі чарівної природи відображувалися сцени кохання Афродіти та Амура. Згодом, пейзаж, якому не надавали підвищеної уваги, сам став сюжетом для художників. Особливо популярним було зображення квітучого саду, наповненого птахами та тваринами. Яскравість кольорів досягалася шляхом застосування нових фарб, створених на мінеральній основі, зокрема, синьої, фіолетової, пурпурової. Крім основних шкіл живопису досить активні діяли й поодинокі митці. Наприклад, Апеллес з Колофону (кінець IV ст. до н.е.), який прославився унікальним для свого часу реалізмом.

Значний інтерес становлять так звані фаюмські поховальні портрети. Вони намальовані на дерев'яних табличках, вражають яскравістю фарб та майстерністю передання виразу обличчя померлих людей при житті.

Крім скульптури та живопису розвивалися такий вид образотворчого мистецтва як мозаїка. З мозаїки викладали досить живописні сюжети, причому використовували досить грубо обтесані камінці. Наприкінці елліністичної доби спостерігається перехід від малюнкових зображень до виключно геометричних візерунків, що свідчило про прояви певних кризових явищ у творчості тогочасних митців.

Перелік рекомендованої літератури для поглибленого вивчення тем:

Джерела:

1. Арістофан. Комедії. Київ, 1980.
2. Гомер. Іліада / Пер. Б.Тена. – Київ, 1978.
3. Гомер. Одісея / Пер. Б.Тена. – Київ, 1968.
4. Гомерова "Іліада" / Перек. К. Гловацької. - Київ, 1981.
5. Гомерова "Одісея" / Перек. К. Гловацької. Київ, 1981.
6. Езоп. Байки. - Київ, 1961.
7. Езопові байки. – Київ, 1990.
8. Езопові байки. Київ, 1990.
9. Есхіл. Прометей закутий. Харків, 1949.

Література:

1. Балух В.О., Коцур В.П. Культура Античності: підручник. Чернівці: Наші книги, 2015. – 632 с.
2. Балух В.О., Макар Ю.І. Історія Стародавньої Греції: курс лекцій. Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 420 с.
3. Бичко А. Теорія та історія світової і вітчизняної культури: Курс лекцій. Київ, 1992.
4. Біленький О.І. Поєми Гомера / Білецький О.І. - Зібрання праць. - Т. 5. Київ, 1966.
5. Біленький А.О. І знову ахейські герої заговорили по-українському // Всесвіт, 1977.
6. Гловацька К. Міфи давньої Греції. Київ, 1991.
7. Історія світової культури. Культурні регіони: Навч. посібник / Кер. авт. колективу Л. Левчук. Київ, 1997.
8. Історія світової культури: Навч. посібник / Кер. авт. колективу Л. Левчук. Київ, 2000.
9. Кун М. Легенди та міфи Стародавньої Греції. Київ, 1992.
10. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навч. посібник. Вид. 2-ге, перероб. і доп. / За ред. Яртися А. В., Мельника В. П. Львів, 2005.
11. Лісовий І.А. Античний світ у термінах, іменах і назвах. Львів, 1988.
12. Основи художньої культури. Ч.1.: Теорія та історія світової художньої культури: Навч. посібник для вищ. навч. закладів / За ред. В. Лозового, Л. Анучиної. Харків, 1997.
13. Парандовський Ян. Міфологія: Вірування та легенди стародавніх греків і римлян / Пер. О. Ленік. Київ. 1977.
14. Пашенко В.І., Пашенко Н.І. Антична література. Греція. – Ч.1. Міфотворчість, Гомер,
15. Підлісна Г.М. Світ античної літератури. Київ, 1981.
16. Підлісна Г.Н. Про красу та античну літературу. Київ, 1997.
17. Полікарпов В. Лекції з історії світової культури. Харків, 1990.
18. Содомора А. Жива античність. Київ, 1983.
19. Теорія та історія світової і вітчизняної культури: Підручник / Горбач Н., Гелей С., Росінська З. Львів, 1992.
20. Тимофієнко В.І. Історія архітектури Стародавнього світу: Підручник для вузів. Ктїв: Наукова думка, 2006, 512 с. іл.
21. Тронський І.М. Історія античної літератури. Київ, 1959.
22. Франко І. Гесіод і його твори // Франко І. Збір. творів. Київ, 1977. – Т.8
23. Художня культура світу: Європейський культурний регіон: Навч. посібник / Миропольська, Е. Белкіна, Л. Масол, О. Оніщенко. Київ, 2001.
24. Beazley J.D. Attic black-figure vase-painters. Oxford, 1956.
25. Beazley J.D. Attic red-figure vase-painters. Oxford, 1963.
26. Cook R.M. Greek painted pottery. 2nd ed. London, 1972.
27. Higgins R. A. Greek and Roman Jewellery, 1980.
28. Pinckernelle K. The Iconography of Ancient Greek and Roman Jewellery, 2005.
29. Robertson M. The art of vase-painting in Classical Athens. Cambridge, 1992.